

A SZOCIALISTA TELEPÜLÉSFÖLDRAJZ PROBLÉMÁI

MENDÖL TIBOR

Ha a szocialista településföldrajz problémáinak felvázolását az előzmények áttekintésével kezdjük, akkor nem tagadhatjuk, hogy a burzsoá településföldrajz bizonyos vonatkozásokban nem is kevés részleteredményt ért el. Ilyen részleteredmények mutatkoznak egyes vidékek igen sokféle településjelenségének elemzése terén. Fejlett tőkés országok számos régiójáról bőven, gyarmati országok területéről pedig gyéribben, de mégis vannak legalább nyers adataink, sokszor ezeken túlmenően bizonyos összefüggésekre vonatkozó ismereteink is. Kiterjednek ezek pl. a hajlékok különböző típusainak eloszlására és részben genezisére. Falvak és városok nagy seregének ismerjük alaprajzi tagolódását: nemcsak a belsőségét, hanem a termő határét is. Bizonyos alaprajzok és alaprajz-típusok genezise is ismert. Nagyobb települések funkcionális és arculati belső tagolódására, egyes vidékek nagyságrend, funkció és arculat szerint megkülönböztetett településeinek eloszlására, ennek az eloszlásnak kialakulására és a természeti-földrajzi környezethez való viszonyára, tehát a topográfiai és a forgalmi fekvés kérdéseire bő irodalmat találunk. A nyert eredmények nem korlátozódnak egyes vidékek településeinek és településrendszerének a fenti szempontok szerint megállapított egyéni vonásaira, hanem kiterjednek bizonyos típusok elvonására és törvényszerűségek felismerésére, tehát a regionális településföldrajz mellett az általános településföldrajzra is.

Mindezt elismerve hangsúlyoznunk kell másrészt a burzsoá településföldrajz feltűnő hiányosságait. A bizonyos vonatkozásokban elért részleteredmények értéke éles ellentétben áll az egész tudományág átfogó rendszerének kiépítetlenségével. Biztos jele az átfogó rendszer kiépítetlenségének az a körülmény, hogy amint a részletkérdések felől a szintézis felé haladunk, egyre hiányosabb, egyre bizonytalanabb felépítésű és egyre ellentmondóbb értékelésű művekkel találkozunk. Mutatkozik ez a regionális településföldrajz, de még inkább az általános településföldrajz területén. Viszonylag kevés az olyan regionális szintézis, mint pl. Schlüter, Gradmann vagy Omer Tulippe egyik-másik munkája.¹ Még ezek között is mekkora a különbség a problematikában,

¹ Így O. Schlüter: Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen. Berlin, 1903. Vagy R. Gradmann: Die städtischen Siedlungen des Königreichs Württemberg. Stuttgart, 1914. Ugyanaz:

a problémák rangsorolásában! Hát még ha nem állunk meg a címükben is településföldrajznak nevezett regionális összefoglalások határain, hanem kiterjesztjük figyelmünket az olyan, településföldrajzi anyagot is tartalmazó teljes regionális monográfiákra, mint amilyenek a Vidal de la Blache-féle francia iskolából kerültek ki!² A nagyobb területre kiterjedő településszerkezetnek, a fekvés problémáinak vizsgálata többé-kevésbé közös, ellenben pl. a német településföldrajz a funkcionális, a francia az alaktani, az amerikai pedig a genetikus szempontokat igen gyakran mostoha sorsban részesíti.³

A regionális településföldrajznál is élesebben domborodnak ki a hiányok, a hézagok, a felfogásbeli különbségek az általános településföldrajzban. Az általános településföldrajznak nincs is összefoglaló kézikönyve. Ami ilyen jelleggel mint különböző általános földrajzi kézikönyvek kisebb-nagyobb fejezete szerepel, felölelt anyagát és annak rendszerezését tekintve olyan nagy eltéréseket mutat, amilyenekkel semmiféle más földrajzi ágazat területén nem találkozunk. Ebben bizonyára része van a regionális településföldrajzi vizsgálatok egyenetlen földi eloszlásának is. Nyilván nem lehet sem többé-kevésbé megnyugtató típusbeosztást felállítani, sem átfogó törvényszerűségeket felismerni addig, amíg tárgyi ismereteink csak bizonyos európai és észak-amerikai országokból nevezhető viszonylag bőnek, ellenben annál szűkebbek más világrészekből. De hogy az átfogó rendszer kiépítetlenségének nem ez a fő oka, az kitűnik abból, hogy minél inkább haladunk régi kézikönyvek felől az újabbak felé, minél bővebb nyers tárgyi ismeretekre támaszkodnak azok, annál kevésbé tudnak szerzőik uralkodni az anyagon. Minél több a rendszerezni való, annál tökéletlenebb maga a rendszer. Olyan összefoglalások, mint a Klute-féle »Handbuch« Hassingertől származó nagy településföldrajzi fejezete,⁴ amennyire mély hatást gyakorolnak az olvasóra dús anyaghoz kapcsolódó problémáik sokrétűségével, annyira elkedvetlenítőek sok helyen szétfolyó, az összefüggések hierarchiáját áttekinteni nem tudó felépítésükkel. Nyilván az elméleti alapokban van a hiba. Ezek az alapok elegendők ahhoz, hogy lehetővé tegyék két tény összefüggésének felismerését, de arra elégtelenek, hogy tények egész seregének sokszoros összefüggéseiben eligazítsanak, a bonyolult összefüggéshálózat legfőbb szálainak felismeréséhez utat mutassanak.

Mindnyájan tudjuk, hogy társadalmi jelenségekkel foglalkozó burzsoá földrajzi munkák legfőbb fogyatkozásai összefüggnek a földrajzi determinista

Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg. Stuttgart, 1913. *O. Tulippe*: L'habitat rural en Seine-et-Oise. Liège, 1934.

² V. ö. például *A. Cholley*: Les Préalpes de Savoie. Paris, 1925. (Benne a múlt öncéllú vizsgálata.) *P. Deffontaines*: Les hommes et leurs travaux dans les pays de la moyenne Garonne. Paris, 1932. (A jelenből a múlt felé visszapillantó tanulmány.) *R. Dion*: Le Val de Loire. Tours, 1933. (Helyi problémák a tágabb terű fejlődés kereteiben.)

³ Egy-egy jellegzetes német, francia, amerikai példa: *W. Geisler*: Die deutsche Stadt, Stuttgart, 1924. *H. Bordas*: Tarare. Paris, 1930. *J. E. Brush*: The Hierarchy of Central Places in Southwestern Wisconsin. New York, 1953.

⁴ *H. Hassinger*: Die Geographie des Menschen: Siedlungsgeographie. (F. Klute: Handbuch der geogr. Wissenschaft, Allgemeine Geographie, II., Potsdam, 1933.)

szemlélet érvényesülésével, a termelési viszonyok szerepének pedig minden esetben úgyszólván teljes elhanyagolásával. Így van ez a településföldrajzban is. A kétfajta hiba között elég szoros a kapcsolat, hiszen aki a természeti földrajzi környezetet tekinti a fejlődés döntő tényezőjének, az ezt a tényezőt az általa figyelembe nem vett termelési viszonyok helyére teszi. Lehetséges azonban olyan eset is, hogy valaki a termelési viszonyokat ugyan egészen mellőzi, de csak részben helyettesíti azokat a természeti földrajzi környezettel, részben mással, így pl. a termelési viszonyoktól elszakítva szemlélt termelőerőkkel, esetleg a felépítmény különböző elemeivel, amelyeket persze nem nevez így. Különösen gyakori ez a burzsoá településföldrajzban, sőt annak éppen egyik jellemző sajátossága. Mondhatjuk, hogy a burzsoá településföldrajz hibái legáltalánosabban nem is annyira a földrajzi determinizmus érvényesülésével, mint inkább a termelési viszonyok szerepének elhanyagolásával függnek össze.

Valóban a földrajzi determinizmus érvényesülése korántsem egyforma mértékű a településföldrajz különböző irányzataiban. Az a településföldrajz, amely a múlt század vége óta a Ratzel-féle emberföldrajz részévé kívánt válni, a leginkább terhelt ilyen természetű hibákkal. Hiszen Ratzel, ha elvben nem is hirdette, hogy minden emberi, így tehát társadalmi jelenséget is a természeti-földrajzi környezet determinál, de tudománya fő feladatául éppen azoknak a jelenségeknek a vizsgálatát tekintette, amelyek valóban a természeti-földrajzi környezet sajátosságainak függvényei. Ilyen szemlélet képviselőjének csak némi túlbuzgalma is tágra nyitja a kaput a földrajzi determinizmus előtt. De a településföldrajznak már jóval Ratzel előtt is voltak művelői. Főleg Ritter-tanítványok, akik követték mesterüknek determinista irányzatát, ha annak nem is teleologizmussal kapcsolódó formáját. Ez a földrajzi determinizmus magának Ritternek a múlt század közepét megelőző évtizedekre jutó működésében még a XVIII. századi francia mechanikus materializmus hatását tükrözi. Nem véletlen, hogy Johann Georg Kohl, ugyancsak Ritter-tanítvány, 1841-ben a legelső tisztán településföldrajzi tárgyú mű szerzője, a domborzatnak a településekre gyakorolt hatásával, majd egy későbbi munkájában az európai fővárosok fekvésével foglalkozik.⁵ A múlt század második felének településföldrajzi irodalmát általában hasonló témák választása jellemezte: a fekvésé, valamely nagyobb terület településeinek eloszlásáé, egybevetve különböző térszíni jelenségekkel. A cél annak megállapítása volt, hogy településjelenségek milyen mértékben függnek a természeti-földrajzi környezet sajátosságaitól. Minthogy a fekvést vagy az eloszlást meghatározó egyéb tényezők vizsgálatát elhanyagolták, az ide tartozó munkák erősítették a földrajzi determinista szemléletet. Magának Ratzelnek is a településföldrajz területén kifejttet konkrét

⁵ J. G. Kohl: *Der Verkehr und die Ansiedlungen der Menschen*. Dresden und Leipzig, 1841. *Ugyanaz*: *Die geographische Lage der Hauptstädte Europas*. Leipzig, 1874.

vizsgálatai a fekvés típusainak — a topográfiai és a forgalmi fekvésnek — a megkülönböztetésében csúcsosodtak már a jelen század elején.⁶

Kétségtelen, hogy a földrajzi determinizmus hirdetése a tőkés érdekek számára kedvező, hiszen a természeti-földrajzi adottságok kényszerének döntő szerepét hangsúlyozván eltereli a figyelmet a termelési viszonyokról, tehát forradalmi magatartás helyett a fennálló viszonyokba való beletörődésre ösztönöz. Mindamellett külön vizsgálat nélkül nehéz lenne választ adnunk arra a kérdésre, hogy szerzőnkint milyen mértékben beszélhetünk egyszerűen a vulgáris materializmusból táplálkozó meggyőződésről, a kapitalista termelési módnak mint alapnak megfelelő egyik ideológiai irányzat kritika nélküli elfogadásáról, vagy éppen a tőkés érdekek mellett való tudatos kiállásról. Ugyanilyen nehéz a motívumok világos megkülönböztetése azoknak a geográfusoknak a működésével kapcsolatban is, akik kevésbé vagy alig nevezhetők a földrajzi determinizmus híveinek, ellenben állásfoglalásuk a tőkés érdekek szempontjából hasonlóan kedvező, mert legalább abban az egyben valamennyien megegyeznek egymással is, meg a földrajzi deterministákkal is, hogy a termelési viszonyokról, a termelési viszonyoknak a termelőerőkkel dialektikus összefüggésben végbemenő fejlődéséről, az alap és a felépítmény viszonyáról vagy semmitsem szólnak, vagy ilyen vonatkozásban idealista nézeteket hirdetnek. A településföldrajznak ezek az irányzatai már a múlt század végén, Ratzellel egyidejűleg felbukkannak, a jelen század első évtizedében a ratzeli szemlélettel élesen szembehelyezkednek, majd hamarosan uralkodóvá válnak. Tekintsük át ezeket röviden!

A falusias alaprajzok elemzésének megalapozója, az agrártörténész August Meitzen 1896-ban megjelent főművében (*Siedelung und Agrarwesen*) a megkülönböztetett főbb alaprajztípusokat az etnikum kifejezőinek tekinti. Ez az etnikum művében mint valami tovább nem elemezhető misztikus adottság jelenik meg.

Vidal de la Blache és iskolája hevesen támadja, már Ratzel működésével egyidejűleg is, annak földrajzi determinizmusát. Feladatának nem a természeti-földrajzi környezet különböző emberi, társadalmi jelenségekre gyakorolt hatásának vizsgálatát, hanem a kettő kölcsönhatásának elemzését tekinti. Az ebből az iskolából kikerülő regionális monográfiák a településeket társadalmi alakulatoknak tekintik, alapvető jellemvonásaikat, azok különbségeit elsődlegesen társadalmi tényezőkkel magyarázzák. De ehhez mindjárt hozzá kell tennünk: a lépten-nyomon szemügyre vett, hatásaikon át vizsgált sokféle társadalmi tényező egymás között fennálló viszonyáról nagyon bizonytalan, sokszor inkább csak sejthető és szerzőnkint is különböző képet kapunk.

Ez nemcsak a Vidal de la Blache-féle iskola jellemző vonása, hanem azé a másiké, a ratzeli irányzattal szintén szembehelyezkedő irányzaté is, amely a

⁶ F. Ratzel: *Die geographische Lage der grossen Städte*. Dresden, 1903.

legkevésbé nevezhető a földrajzi determinizmus hirdetőjének. A Schlüter — Brunhes-féle irányzat ez.⁷ Ennek az egész emberföldrajz és azon belül a településföldrajz feladatát illető nézete homlokegyenest ellenkezik a Ratzel-féle felfogással. Nem azt akarja vizsgálni, hogy miként hat a természeti-földrajzi környezet különböző társadalmi, vagy amint ők mondják, különböző emberi jelenségekre, hanem éppen fordítva : mit hoz létre a környezetben az emberi tevékenység. Ennek a tevékenységnek látható és tapintható eredményeit, az úgynevezett kultúrtáj, vagy jobb magyar szóval műtáj alkatrészeit vizsgálni, elemezni, genetikusan értelmezni, magyarázva leírni — ez a feladat. A földrajz vélt egységét kívánja szolgálni ez az irányzat, amikor ilyen módon a tárgyi valóságokat elemző természeti földrajzhoz hasonlóan az emberföldrajz azámára szintén tárgyi valóságok elemzését, nem pedig hatások vizsgálatát tűzi ki feladatként.

Mínthogy a szóbanforgó felfogás szerint bármely látható településjelenséget maga ez a jellege avat földrajzi vizsgálat tárgyává, nem pedig az a körülmény, hogy keletkezésében vagy fejlődésében természeti földrajzi vagy társadalmi hatásoknak van-e döntőszerepe, a felfogás képviselőit nem is csábíthatja a földrajzi determinizmus erőszakolására a vizsgálati kör kiterjesztésének ilyen módon adódó valamiféle lehetősége. A földrajzi determinizmus érvényesülése helyett másfajta egyoldalúság veszélye fenyegeti ennek a felfogásnak a képviselőit. Igaz ugyan, hogy a szóbanforgó irányzat szerint a tárgyi valóságoknak, azok külső képének, alakjának, formakincsének nem egyszerű, hanem magyarázó leírása, genetikai, okfejtő vizsgálata a feladat és ennek végrehajtása során kellően meg kell vizsgálni a társadalom legkülönbözőbb mozgásjelenségeit, éppúgy, mint a szóba jöhető természeti-földrajzi tényezőket. Mínthogy azonban a társadalmi mozgásjelenségeknek bonyolult összefüggéseiről zavaros, ellentmondó kép él a feladat végrehajtóiban, ezért könnyen hajlanak arra, hogy megelégedjenek kiragadott részletösszefüggésekkel. Végül is ezt az egész problémakomplexust hajlandók másodrangúnak tekinteni és így a településföldrajzot településmorfológiává zsugorítani. Hangsúlyoznunk kell, nem az a baj, hogy némelyek nem településföldrajzot, hanem csak településmorfológiát művelnek. A baj csupán az, ha ezek a településmorfológiát, azaz a részt egyszerűen azonosnak tekintik a településföldrajzzal, tehát az egészszel. Még azok munkásságában is, akik a formákon kívül funkciókról is tudnak, sőt egyrészt a formák és funkciók egyidejű állapotának összefüggéseit, másrészt külön-külön a formák és a funkciók fejlődését is megvizsgálандónak tartják, gyakran előforduló hiányosság a formakincs fejlődése és a funkciórendszer fejlődése közötti összefüggések vizsgálatának elhanyagolása. Ezek körében a dialektikus módszernek inkább ösztönös mint tudatos alkalmazása bizonyos határon túl nem terjed. Ehhez nem nyújtott elég alapot az az állásfoglalás, amelyet Brunhes »La Géographie humaine«

⁷ Szemléletük világos kifejtésére lásd : O. Schlüter : Die Ziele der Geographie des Menschen. München und Berlin, 1906. J. Brunhes : La Géographie humaine. Paris, 1910.

című, első kiadásában még az első világháború előtt megjelent közismert műve, az abban »principe d'activité« és »principe de connexité« megjelöléssel szereplő két elv részletes kifejtése képvisel.

Végül, mint a burzsoá településföldrajzot egyetemlegesen jellemző saját-ságot, az öncélúságot kell említenünk. Ebben a saját-ságban a településföldrajz osztozik más tudományokkal. Hiába is akarta volna szolgálni a gyakorlatot, ha egyszer a gyakorlat nem tartott igényt erre a szolgálatra, aminthogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele előtt nem is tarthatott.

Talán úgy tűnik, hogy túlságosan sokat foglalkoztunk a burzsoá település-földrajz bírálataival, ahhoz képest, hogy a jelen előadás, címe szerint, a szocialista településföldrajz problémáira kíván rávilágítani. Nem tehetünk másként. Ha a régít újjal akarjuk felcserélni, a réginek kritikai vizsgálata, értékeinek és hibáinak feltárása utat mutat az újnak a felépítéséhez. Ma ott tartunk, hogy keressük az új felé vezető utat. Nemesak mi tesszük ezt, hanem bizonyos mértékig a szovjet településföldrajz is. Az utóbbi — a népességföldrajz részeként, a gazdasági földrajz keretei között — most van nagyarányú kibontakozásban, miután előbb a gazdasági földrajznak a különböző termelő ágazatokhoz és azok együtteséhez kapcsolódó módszertani és egyéb elméleti problémái lényeges vonásaikban tisztázódtak. Ez a tisztázás, éppúgy mint vele párhuzamosan számos gazdaságföldrajzi konkrét vizsgálat végrehajtása, regionális gazdaságföldrajzi monográfiák írása, a népgazdaság szolgálata szempontjából sürgősebben megoldandó feladatok voltak. Bármennyire kényelmes is lenne tehát egyszerűen készen átvennünk a szovjet településföldrajz elméletét, problémáit és módszertanát, ezt mégsem tehetjük. Nem várhatjuk meg, amíg az ezen a téren még heves vitákat némi viszonylagos megállapodottság váltja fel, hiszen nekünk magunknak is vannak sürgős konkrét feladataink, amelyek megoldását és az elméleti alapok kiépítését párhuzamosan kell folytatnunk, az egyikből nyert tanulságokkal a másikat korrigálva. És természetesen mind-ezt egyidejűleg ki kell egészítenünk azzal is, hogy a szovjet településföldrajz esetről esetre napvilágot látó eredményeiből levonjuk a magunk számára a tanulságokat. Ebből a szempontból a kutatáseredményeket tartalmazó munkák a problematika és a módszer tekintetében fontosak, az elméleti művek, köztük az olyan bírálatok, mint amilyen pl. M. I. Pomusz »A lakosságföldrajzi kérdések megvilágítása a gazdaságföldrajzi szakirodalomban« című, 1951-ben megjelent tanulmánya,⁸ még jobban megvilágítják a módszer és általában az elmélet kérdéseit. Meggyőződhetünk arról, hogy a mi gyakorlatunkhoz hasonlóan a szovjet tudomány is fontosnak tartja a települések térbeli eloszlásának, fekvésének, funkcióinak, arculatának vizsgálatát.

Ami az elméleti kérdéseket illeti, mindaz, amit a burzsoá településföldrajz előbbi kritikájából a szocialista településföldrajz építésének céljaira lényeges

⁸ Magyarul megjelent: Földrajzi Értesítő 1. évf. (1952.) 3. füzet, 470. l.

következtetésként levonhatunk, nem áll ellentétben az eddigi szovjet szakirodalomból már egységes véleményként kiolvasható állásfoglalásokkal.

Így kétségtelennek látszik, hogy a szocialista településföldrajznak helyes módszert alkalmazva fel kell ismernie a településjelenségek fejlődésében a termelési mód fejlődésének döntő szerepét, de nem hagyhatja figyelmen kívül a felépítmények fejlődéséből kiinduló hatásokat sem. Tekintetbe kell venni a természeti földrajzi környezet szerepét is, de ezen a téren igen gondos, az összefüggéseket alaposan elemző munka óvhatja csak meg a földrajzi determinizmus hibájától. Kutatásait a településtervezés és fejlesztés és ezen át az egész népgazdaság fejlesztésének, közelebbről területi elhelyezésének, tehát a területi tervezésnek a szolgálatába kell állítania, noha sem a tervezés, sem a fejlesztés végrehajtása nem saját feladata.

A szocialista településföldrajz kutatómunkája a települések elhelyezkedésének és elhelyezésének problémáihoz kapcsolódik. Az elhelyezkedés problémáihoz akkor, ha a szocialista vagy szocializmust építő jelen állapotának kellő értelmezése céljából feltárandó múlt viszonyait, vagy tőkés országok akár mai, akár múltbeli viszonyait vizsgáljuk. Ahol már legalábbis megindult a szocializmus építése, ott ettől az időponttól kezdődően előtérbe nyomulnak az elhelyezés problémái.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a település valamely embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttese. Természetesen ide kell számítanunk mindazokat az építményeket, műszaki berendezéseket is, tehát lakóházakat, gyárakat és egyéb épületeket, útburkolatot, közműhálózatot stb., amelyek a lakóhelyet és munkahelyet rendeltetésszerű szerepének betöltésére alkalmassá teszik.

A településnek, mint embercsoportból, lakóhelyből és munkahelyből álló együttesnek felsorolt három eleme közül egyik sem vizsgálható a másik kettőtől teljesen elszakítva. Ez nem azt jelenti, mintha részlettanulmányok témája ne lehetne külön a három elem bármelyike, sőt annak is valamilyen részjelensége. Vizsgálhatjuk pl. valamely településnek, vagy a települések valamilyen nagyobb csoportjának népességösszetételét vagy népmozgalmát, esetleg általánosságban a településeknek ilyen szempontból megkülönböztethető típusait. Ugyanígy tanulmányozhatjuk a lakóhelyeket vagy a munkahelyeket és az azokat képviselő berendezéseket — lakóházakat, gyártelepeket, hivatalokat, szántóföldeket, kerteket, szőlőket — egy-egy településre vagy a települések bizonyos csoportjára jellemző térbeli, alaki megjelenésükben, illetőleg egy-egy településen vagy a települések bizonyos csoportján belül mutatkozó sajátos elhelyezkedésükben, egymáshoz viszonyított elrendezésükben. De akár az embercsoport, akár a lakóhely vagy munkahely valamely részjelensége is vizsgálatunk tárgya, sohasem feledkezhetünk meg a többi elemmel való összefüggésekről. Nem foglalkozhatunk pl. úgy valamely település lakóhelyegységeinek összességét képviselő épületkomplexussal, hogy figyelmen kívül hagynánk annak a népességnek osztály- és foglalkozás, esetleg egyéb

szempontok szerinti összetételét, amely azt az épületkomplexust lakja, illetve a múltban annak kialakításában részes volt. De a népességösszetétellel kapcsolatban a munkahelyek jellegéről, azoknak a lakóhelytől való távolságáról és egyéb térbeli kapcsolatairól sem feledkezhetünk meg. Sőt, lehetnek olyan témák, amelyek már önmagukban is több elemhez kapcsolódnak. Pl. valamely település alaprajza, tehát utcahálózatának, telekbeosztásának és határbeosztásának jellege olyan vizsgálatot igényel, amelynek ki kell terjednie a településnek mind a lakóhely-, mind a munkahely-szerepű részeire.

A településeknek a lényegét leginkább megközelítő jellegmeghatározói nem a lakóhelyek, hanem a munkahelyek. Ha a településeket méretük szerint, tehát mennyiségi szempontból akarjuk összehasonlítani, akkor a népesség-számot, mellette esetleg a házak számát, a beépített terület, vagy az egész határterület kiterjedését vesszük figyelembe. Ha azonban nem mennyiségi, hanem minőségi összehasonlítás a célunk, akkor a különböző munkahelyek jellegét és jellegváltozatonként összesített méretét, egymás közti arányát kell településről településre megvizsgálnunk. A legalapvetőbb különbség a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági jellegű munkahelyek között mutatkozik. De a pontos jellegmeghatározás természetesen további megkülönböztetéseket is megkíván: a mezőgazdasági munkahelyeken belül a szántóföldek, rétek, legelők, kertek, szőlők stb., a nem mezőgazdaságiakon belül a gyárak, kisipari műhelyek, boltok, hivatalok stb. arányának megkülönböztetését. Ez az arány településről településre más és más.

A jelleg szerint megkülönböztetett munkahelyek aránya szabja meg valamely település funkcióinak arányát, tehát azt az arányt, amely az illető településre jellemző módon a mezőgazdaság és az ipar, kereskedelem, a politikai és kulturális funkciók, a mezőgazdaságon belül pl. szántóföldi művelés vagy szőlőtermelés, az iparon belül a gyárpar és kézműipar és mindkettő egyes ágazatainak mérete között fennáll. A települések funkcionális jellegében egyrészt — amint láttuk — a munkahelyek sajátosságai összegeződnek, másrészt — bizonyos fokig a munkahelyek sajátosságain át — a népesség foglalkozás- és osztálytagolódásának jellemvonásai is. Hogy valamely település népességének foglalkozás szerinti megoszlása a funkciók arányára élesen rávilágít, bizonyos szempontból az utóbbi mértékéül szolgál, az aligha szorul bizonyításra. A mezőgazdasági foglalkozású népesség nagy arányából nyilván joggal következtethetünk valamely település mezőgazdasági funkciójának más funkciókhoz mért jelentős súlyára. De a népesség osztálytagolódása sem közömbös akkor, ha a funkciók abszolút méretét vizsgáljuk. A funkció abszolút súlyát tekintve mást jelent bizonyos számú gyári és mezőgazdasági munkás, mint ugyanannyi kézműiparos vagy önálló középparaszt. Ezek a különbségek a munkahelyek osztályozása során is kitűnnek. De a funkciók jellege még a települések méretére, annak meghatározó jegyeire is hatással van. Új funkciók meghonosodása növeli a népességszámot, a házak számát és a beépített terület terjedelmét, de funkcion-

ként más és más arányban. A népesség számának növekedése viszont funkcionális változások kiváltója lehet. A funkciók jellege szerint más és más az arány a népességszám, a házak száma, a beépített terület nagysága és a minimális határ nagyság között. Látjuk tehát, hogy a funkciók a települések életének legkülönbözőbb jelenségeivel és jellemzőivel a legszorosabb összefüggésben állnak. A települések életének legkülönbözőbb problémái, a funkciók kérdései köré csoportosítva, összefüggő vizsgálatok terjedelmes körének szolgáltatnak tárgyat. A településföldrajz két nagy vizsgálati köre közül az egyik a funkciókra és a velük kapcsolatos életjelenségekre terjed ki.

A másik vizsgálati kör a településmorfológia. Ide tartozik a települések érzékelhető arculatának vizsgálata. Így az alaprajz, amelynek elemei a belsőség területén az utcák hálózata és az abba illeszkedő telkek rendje, a határ területén pedig az utaktól, dűlőutaktól tagolt táblák és parcellák. De morfológiai vizsgálat tárgyai a lakóhelyeket és munkahelyeket képviselő, az alaprajzra ráhelyezkedő háromdimenziós létesítmények, a belsőség területén a horizontális zárt-ság és vertikális tagolódás különböző fokozatainak megfelelő építmények, a határban pedig a termelt növényeknek a különböző műveléságak szerint más és más jellegű együttesei. Mind a települések életének, mind azok arculatának vizsgálata külön specialista szakemberek feladata lehet. De soha nem szabad megfeledkezni arról, hogy a kétfajta vizsgálatkör csupán együttesen azonos az egész településföldrajz vizsgálatkörével. Funkciók és arculat között szoros a kapcsolat: a morfológiai elemzés nem hajtható végre, ha a funkciókat teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Nemcsak a munkahelyek arculatának jellegét szabja meg a funkció — más egy kohóüzem külső képe, mint egy asztalosműhelyé, vagy egy szőlőskerté —, hanem bizonyos mértékig a lakóhelyek arculatáét is: más egy parasztház, mint egy városi bérház. A morfológiai jellegből — az utcahálózat és a telekrend jellegéből is — bizonyos mértékig következtetést vonhatunk le a funkcionális jellegre, noha, mint alább még rámutatunk, a kettő párhuzama nem teljes: a morfológiai jelleg a funkcionális jellegén kívül más tényezők is befolyásolják. Az állandó települések osztályozása is részben funkcionális, részben morfológiai szempontú lehet. A funkcionális jelleg alapján az állandó települések részben falusiasak, részben városiasak, morfológiai szempontból a lakóhelyegységek és munkahelyegységek térbeli kapcsolata alapján pedig magánosak vagy csoportosak.

Mind a települések életének, mind pedig arculatának vizsgálata során már akkor is összefüggések egész serege tárul fel, ha a vizsgálat szorosan egyetlen időkeresztmetszet, pl. a jelenlegi állapot határain belül marad. De az összefüggések bonyolult szövevényére akkor derül igazán fény, ha mind a funkciókat és a települések életének velük szoros összefüggésben álló olyan jellemvonásait, mint a népesség száma, foglalkozás szerinti és osztálytagolódása, a munkahelyek funkcionális jelleg és méret szerint való megkülönböztetése, a házak száma, a beépített terület és az egész határ mérete — mind pedig az arculat különböző

elemeit, tehát a települések morfológiai vonásait nem csupán jelenlegi állapotukban, hanem fejlődésükben is ismerjük. Mindezek a sajátságok a maguk fejlődése során folyton más és más konstellációba lépnek egymással. De ha ezek a konstellációk változnak is, valami nyomuk későbbi időkeresztmetszetekben is marad. Ez a körülmény szinte parancsolólag megköveteli bármely időkeresztmetszet, így pl. a jelenkor értelmezése során is, hogy az egyes elemek és sajátságok fejlődését külön-külön is, de mindenkori összefüggéseikben is ismerjük. Éppen ez a követelmény érvényesül a legkritikábban a burzsoá településföldrajzban, noha az előbbieken ismertetett problémák különböző szerzők munkáiban különböző kiválogatásban és arányban többnyire előkerülnek.

Példával világíthatjuk meg azt, hogy a mai állapot helyes értelmezéséhez mennyire nem elégséges az egyes elemek és sajátságok jelenleg mutatkozó párhuzamának ismerete, de még az egyes elemek és sajátságok külön fejlődésének ismerete sem, hanem mennyire szükséges az is, hogy ne csak izolált fejlődésvonalakat lássunk, hanem jelenségek mindenkori összefüggéseinek fejlődését. Már az előbbieken rámutattunk arra, hogy a funkciók fejlődése irányt szab az arculat fejlődésének. Ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha azonos funkciók mindig és mindenütt azonos arculattal jelennének meg. Magyarországon, ahol városias funkciókkal gyakran társul földszintes építkezés, a zárt sorú földszintes ház városias formának számít, az utcára merőleges hossz tengelyű viszont falusiasnak. Budapest környékén és néhol másutt is gyakran lakik városias foglalkozású népesség falusias típusú házakban. A magyarázat az, hogy itt korábbi faluk váltak a város periferiájának részévé. Népeességük összetétele, funkcionális jellegük tehát már megváltozott, építményeik jellege, tehát arculatuk egyelőre még a régi maradt és csak lassan cserélődik ki az új funkcióknak megfelelően. A kétféle fejlődés, a funkcionális és az arculati, nem egyformán gyors, így egy adott időkeresztmetszetben a kettőnek nem azonos fejlettségű eredményei kapcsolódnak egymással. De a funkciók és az arculat bizonyos elemeinek fejlődése nemcsak különböző tempójú lehet, hanem már csak azért sem mutat tökéletes párhuzamot, mert az arculat fejlődésének a funkciók fejlődésén kívül más alakító tényezők is vannak. Meg kell jegyeznünk, hogy már maguknak a funkcióknak a fejlődése sem kizárólag a termelő erők és a termelési viszonyok fejlődésének közvetlen kifejezője, hanem részben a felépítményeké, amelyek ugyan mindig egy-egy meghatározott alap kiegészítői, de fejlődésüknek vannak sajátos vonásai, legfőképpen a növekvés és a sorvadás időtartama tekintetében. Gondoljunk arra, hogy a különböző termelő tevékenységek mellett szerepe van sok település életében nem is csekély mérvű különböző jogi, politikai, kulturális funkcióknak, illetőleg az ezeket szolgáló megfelelő intézményeknek. De, amint mondtuk, az arculat fejlődésének nemcsak a funkciók — akár közvetlenül az alapból, akár a felépítményekből következnek azok —, hanem egyéb tényezők is alakítói. Pl. művészeti, általában esztétikai tényezők, amelyek nyilván a felépítmény tartozékai és ugyanazon a társadalmi

formáción belül is az osztályhelyzet szerint mind jellegükben, mind érvényesülésük mértékében jelentős különbségeket mutatnak.

Hogy a burzsoá településföldrajz éppen ezekre a kérdésekre adja a legbizonytalanabb és legellentmondóbb válaszokat, az nem csodálható. Nyilván csak a szocialista településföldrajz fogalmazhatja meg azt az álláspontot, amely röviden így hangzik: a települések funkcionális és arculati fejlődését a termelő erők és a termelési viszonyok egymással dialektikusan összefüggő fejlődése, valamint a felépítményeknek a termelési móddal ugyancsak dialektikusan összefüggő fejlődése határozza meg. Az elsőség a termelési módot illeti, különösen a funkciók fejlődése terén. A felépítmények viszonylag jelentős szerephez különösen az arculat fejlődésében jutnak. De ugyancsak az alap, kisebb mértékben a felépítmények határozzák meg azt a viszonyulást is, amelyet mind a funkciók, mind az arculat fejlődése mutat a természeti-földrajzi környezethez. Erről a viszonyulásról kell még néhány szót szólnunk.

A földrajzi deterministák nézeteivel ellentétben a települések funkcióinak és arculatának jellegét a természeti-földrajzi környezet nem határozza meg és még kevésbé határozza meg minden fajta fejlődéstől függetlenül, egyszerűsmindenkorra. A természeti-földrajzi környezethez mindössze viszonyul mind a funkcionális, mind az arculati jelleg. Ez a viszonyulás pedig — a természeti-földrajzi környezet bizonyos elemeinek és sajátosságainak értékelése — a funkcionális és arculati fejlődés menetében maga is fejlődik. Ennek a fejlődésnek fő mozgatója az alapnak és a felépítményeknek a fejlődése. Például a topográfiai és a forgalmi fekvés valamely helyen kínálkozó előnyeinek, a helyi és helyzeti energiáknak értékelése egészen más feudális és kapitalista viszonyok között. Feudális viszonyok között a topográfiai fekvésnek valamely fallal körülvett város védhetőségét növelő sajátossága jelentős helyi energia, ellenben később elveszti jelentőségét, egyrészt a tűzértség fejlődése következtében is, de legfőképpen azért, mert a politikai hatalomnak a feudalizmus korára jellemző területi széttagoltsága megszűnván az egyes települések önvédelmének szüksége is megszűnik.

Mind a funkcionális, mind az arculati fejlődés vizsgálata nélkülözhetetlen feltétele valamely időkeresztmetszet, így a mai funkcionális és arculati állapot helyes értelmező elemzésének. De csupán feltétel és nem főcél — itt mutatkozik a döntő különbség egyfelől a településföldrajz, másfelől a településtörténet vagy a történeti földrajz településekkel foglalkozó ágazata között. A településföldrajz tehát nem tekinti feladatának, hogy a települések funkcionális és arculati fejlődését a maga teljességében, saját kutatómunkája révén tárja fel. Ez történeti diszciplinák feladata. De ezek eredményeit a településföldrajznak is ismernie kell, szükség esetén esetleg saját kutatásaival ki is kell egészítenie, legfőképpen azonban kiválogatnia a kész eredményekből mindazt, ami a mai állapot helyes értelmezéséhez szükséges. Ha a településföldrajz kutatásai főcéljának a mai állapot értelmező elemzését tekinti is, de nem tekinti azt öncél-nak. Az, hogy ez a fő cél, a településtervezés és az annál tágabbkörű területi

tervezés felé vonja meg a határt. Viszont, hogy ez nem öncél, élesen megkülönbözteti a szocialista településföldrajzot a burzsoá településföldrajztól.

A szocialista településföldrajz a mai állapotnak belső összefüggéseiben és a fejlődés eredményeként, mintegy a fejlődés egy időkeresztmetszeteként való bemutatása révén, továbbá annak révén, hogy a továbbfejlesztés szempontjából kínálgató lehetőségekre és akadályokra rámutat: alapot teremt, irányt mutat, nélkülözhetetlen tanácsokat ad a településfejlesztés és tervezés számára, anélkül, hogy ezt a munkát maga végezné el. Természetesen semmi akadály sincs annak, hogy a településtervezést, -fejlesztést és építést a számára dolgozó tudományokkal, így a településföldrajzzal együtt »településtudomány« néven foglaljuk össze. De ez az elnevezés — legalábbis ma még — inkább olyan szakemberek együttműködését jelzi, akiknek szakképzettsége más és más szaktudományok valamely ágazatára terjed ki. Így a településföldrajz a gazdaságföldrajznak, perspektivikusan egy a gazdaságföldrajznál tágabb tárgykerű társadalom-földrajznak egyik ágazata.

A településföldrajz vizsgálatai kiterjednek az egyes településegységekre — tehát embercsoportból, lakóhelyből, munkahelyből álló teljes együttesekre —, azok különböző funkcionális és arculati jellegű, valamint különböző méretű egységeinek elhelyezkedés- és elhelyezésproblémáira. Más szóval ez azt jelenti, hogy a településföldrajz egyik feladata egy-egy kisebb-nagyobb régió egészének vizsgálata, az ottani települések sajátosságai szempontjából. De a településföldrajznak feladata az is, hogy egy-egy településen belül folytasson vizsgálatokat, tisztázván egy-egy település funkcionális és arculati értelemben vett belső tagolódásának problémáit.

Amennyiben ilyen természetű vizsgálatok konkrét térbeli keretek között, tehát akár egy régióban, akár egyetlen településen belül az ottani egyéni sajátosságok feltárása érdekében folynak, az eredmények a regionális településföldrajzot gyarapítják. Ha ellenben típusok és törvényszerűségek elvonása a cél, akkor az általános településföldrajzot műveljük.

Ha a hazai föld településföldrajzi kutatása némi eredményeket el is ért már, de még sokkal több a csak részben megvizsgált, vagy éppenséggel csupán megfogalmazott probléma. Ilyenek kapcsolódnak mezőgazdasági jellegű településeink igen változatos, vidékenként más és más nagyságrendjéhez, a városi funkciók elhelyezkedéséhez, a falu-város térbeli kapcsolata terén mutatkozó sajátos típusokhoz. Gondoljunk pl. azokra a különös képződményekre, amelyeket városias magból, óriásfalú méretű falusias burokból és szétszórt tanyavilágból összetett alföldi településegységeink képviselnek. Aránylag kiterjedt országunk határain belül igen nagy a tarkaság. Az ehhez fűződő speciális problémák tisztázása népgazdaságunk fejlesztése szempontjából sürgető — ez teszi szükségessé, hogy az elméleti kérdések tisztázását szinte egyidejűleg folytassuk a gyakorlati kutatómunkával, még akkor is, ha az elméleti állásfoglalás terén egyelőre sokat botladozunk.

HOZZÁSZÓLÁSOK

KÁDÁR LÁSZLÓ

Amikor Mendöl Tibor arra vállalkozott, hogy a szocialista településföldrajz problémáiról áttekintést nyújtson, előbb kritikailag felvázolta a kapitalista településföldrajz fejlődését, irányzatait, rámutatott azok hibáira, előnyeire, és tette ezt olyan színvonalon, amilyenre csak a legteljesebb áttekintéssel rendelkező tudós képes.

Nézetem szerint ezzel helyesen járt el, mert a burzsoá tudomány hibáinak tükrében annál élesebben tűnnek elő a szocialista településföldrajz célkitűzéseinek, módszereinek előnyei és fejlettsége.

De helyesen tette azért is, mert az alapos elvi kritika után sokkal inkább megvan a lehetősége annak, hogy a kapitalista településföldrajz tudományának a burzsoá salaktól megtisztított eredményeit a szocialista településföldrajz átvehesse és fölhasználhassa.

Nagyon élesen mutatott rá Mendöl Tibor arra, hogy a burzsoá településföldrajz egyetemesen jellemző tulajdonsága az öncélúság, mint minden burzsoá tudományé általában. Hiába is akarta volna szolgálni ez a tudomány a gyakorlatot, ha egyszer a gyakorlat nem tartott reá igényt, mint ahogyan a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele előtt nem is tarthatott.

Ezzel szemben a szocialista településföldrajz kutatásait a területi tervezés szolgálatába kell állítani, noha sem a tervezés, sem a fejlesztés végrehajtása nem a településföldrajz tudományának saját feladata. A szocialista településföldrajz kutatómunkája a települések elhelyezkedésének és elhelyezésének problémájához kapcsolódik.

Világos és tiszta meghatározás az is, hogy a település valamely embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttese, és hogy e három elem közül egyik sem vizsgálható a másik kettőtől elszakítva.

Teljesen igaz az is, hogy ahol legalábbis megindult a szocializmus építése, ott attól az időponttól kezdődően előtérbe nyomolnak az elhelyezés problémái. Ilyen helyen tehát a településföldrajznak a népgazdasággal szemben fennálló kötelezettségét teljesítenie is kell. Teljesítenie kell azzal, hogy a településföldrajz a maga törvényeit tisztán és világosan feltárva a területi tervezés rendelkezésére bocsátja, mint szilárd elméleti alapokat, amelyekre biztosan lehet építeni.

De egyben az a kötelezettség is vár a településföldrajz tudományára — és ezt Mendöl professzorral szemben is szeretném hangsúlyozni, mert ez előadásából hiányzott —, hogy a területi tervezés eredményeit ez a tudomány figyelemmel kísérje és tudományos kritikájában állandóan részesítse.

Az első teendő azonban az, hogy a szocialista településföldrajznak nemcsak az elvi alapjai, hanem e tudományágnak teljesen részletesen kidolgozott általános része is meg kell hogy legyen. Különben félő, hogy a települések térbeli rendje, amely immár nem spontán fejlődik, éppen a forradalmi átalakulás idején hibás nyomon indul el, ami súlyos és nem egyszer nehezen helyrehozható károkat okozhat.

A nehézségeket mindannyian ismerjük, és Mendöl professzor utolsó mondataiban célzott is rájuk. Az idő sürget, cselekedni kell. A területi tervezéssel

nem érünk rá megvárni, amíg fiatal szocialista településföldrajz-tudományunk a maga új, hatalmas feladatait megoldja. De éppen ezért tudósainknak versenyt kell futniok az idővel, az eseményekkel, a tervezéssel, hogy minél előbb felhasználható anyagot szolgáltatassanak a gyakorlati tervezés számára.

Mendöl professzor előadása azt bizonyítja, hogy elvi síkon a kérdések tiszták. De amilyen öröm e munka olvasása vagy hallgatása egy tudománnyal foglalkozó tudós számára, elsősorban a településföldrajz, illetőleg általában a gazdasági földrajz tudósa számára, a területi tervezés gyakorlati embere számára éppen olyan kevéssé útmutatással szolgál.

Elérkezett az ideje annak, hogy alapok tisztázása után végre rátérjünk a konkrét törvényszerűségek feltárására. Ezeket sürgeti Sztálin elvtárs is utolsó közgazdasági cikkében.

Honnan vegyük ezeket? Elsősorban a szovjet településföldrajz eredményei, saját kutatásaink és végül a burzsoá településföldrajz egyes eredményei azok a források, amelyek e célra rendelkezésünkre állnak. Ha tisztán látjuk — mint ahogyan már tisztán látjuk — a burzsoá településföldrajz hibáit és eredményeit, akkor mernünk kell arra is vállalkozni, hogy egyes közismert tételeit mérlegre tegyük, és azt, ami azokból jó, a területi tervezésben hasznosítsuk.

Sőt éppen mivel funkcionálisan vizsgáljuk a település kérdéseit, vizsgálatunk tárgyát ki kell terjesztetni a szorosabb értelemben vett településföldrajz körén túl a gazdasági földrajz tágabb területére is. Nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy a fürdővízzel együtt kiöntsük a csecsemőt is. Sürgősen meg kell vizsgálnunk, hogy mennyire érvényesül, illetve mennyire érvényesíthető a szocialista települések elrendezésében például az az elv, amelyet a települések térbeli elrendezésére W. Christaller mutatott ki, valamint azt, hogy ugyanez az elv mennyire hat ki az úthálózat fejlesztésére, illetőleg, hogy ugyanezen az elven keresztül mennyire hat az úthálózat a település rendjére.

Úgy érzem, hogy Alföldünk sajátos települési viszonyai miatt éppen a magyar településföldrajz a leghivatottabb arra, hogy a város és a falu ellentétének felszámolásához közelebb vigyen bennünket, tisztázván a város és a falu viszonyát az ipari és a mezőgazdasági termeléshez.

Továbbá: városaink és új szocialista nehézipar-vidékeink tejjel, zöldeggel, gyümölcssel való ellátásának szempontjából egyre sürgősebben fel kell vetni az úgynevezett thüneni elv kérdését.

A magam részéről ilyenféle kérdések megoldásában látom az új szocialista magyar településföldrajz legsürgősebb tennivalóit, és konkrétan javaslom is az Akadémia állandó Földrajzi Főbizottságának, hogy a településföldrajzi munkatervébe három kérdés vizsgálatát állítsa be:

1. Hogyan szolgálhatja a településföldrajz a város és a falu ellentétének megszüntetését, és ennek megvalósulása milyen hatású lehet településeink rendjében?

2. A Christaller-féle elv alkalmazható-e a területi tervezésben, mint a települések és az úthálózat tervezését megszabó törvény, és ha igen, milyen mértékben?

3. Vannak-e a thüneni elvnek olyan elemei, amelyek a szocialista területi tervezésben eredményesen felhasználhatók?

Nézetem szerint így tesszük meg az első lépés után a másodikat a felé a cél felé, hogy teljesítsük azt a feladatot, amelyet a szocializmusban településföldrajzi tudományunktól a gyakorlat joggal elvár.

RUISZ REZSÓ

Nemcsak a magyar földrajztudomány, hanem a magyar településtudomány határozott fejlődését jelenti az a tanulmány, amely a szocialista településföldrajztudományt úgy rendszerezésében, mint magában a probléma felvetésében újszerűséggel és határozott célszerűséggel határozza meg.

A hazai településtudomány ezideig főként módszertani kísérletek tudományos síkon való kidolgozásával foglalkozott és nem végezte el azt az alapvető tudományos munkát, amely minden gyakorlat és későbbiekben minden módszer kialakításának elvi jelentőségű részét jelentené.

Mendöl Tibor tanulmányának éppen fentiek miatt döntő jelentőségű része az, amikor szembeállítván a burzsoá földrajzot a településföldrajzzal, elsőként is azt szögezi le, hogy a burzsoá földrajz hibája döntő módon az volt, hogy a szintézis felé haladtában egyre bizonytalanabbá vált éppen akkor, amikor a településföldrajz sajátosan megkövetelt dialektikus szemléletének éppen a szintézis tökéletes kialakításában kell a maga végső célját megtalálni.

Ugyanakkor az általános elvi és tudománypolitikai célkitűzés határozott leszögezése mellett redukálja ennek eszmei tartalmát a településföldrajz szempontjából, amikor leszűkítve a településtudománynak erre a területre eső részét, megszabja, hogy a funkcionális vizsgálatok rendszerét kell elsősorban kiépíteni azért, mert e vizsgálatokon keresztül tud a földrajz a településtudomány számára a legtöbb segítséget biztosítani. Ugyanakkor leszögezvén azt, hogy a településföldrajz tudományos munkájában nem lehet többé-kevésbé megnyugtató típusbeosztást felállítani és átfogó törvényszerűségeket felismerni addig, amíg tárgyi ismereteink nem teljeseek — határozottan helyesnek és döntő módon követendőknek ítélem.

A hazai településtudomány eddigi fejlődése azt bizonyítja, hogy általában és főként csak módszertani kísérletek folynak és mindenáron egy örökérvényű metodikai tömeggyártás folyik akkor, amikor nem vitatható, hogy minden metodikai célkitűzés helytelen és felesleges munka, miután olyan skatulyákba igyekszik szorítani magának az új tudománynak, a településtudománynak elméletét,—amely skatulyák esetleg nem is léteznek. A mindenáron való metodika-gyártás mechanikus szemléletet lop be akaratlanul is a településtudomány területére, ami annál inkább súlyos hiba, mert sehol nincs annyira szükség a dialektikus felfogásra, az egyedi tényezők egymásrahatásának külön-külön való vizsgálatára, mint éppen a településtudományban, amelynek döntő jellege, komplexitása kell hogy legyen.

Ez vezetett oda, hogy a hazai településtudomány nagy területek rendezésére vonatkozó metodikaiban is csak a városból tud kiindulni és a városrendezés eszközeit akarja mindenáron kiterjeszteni a nagy területek rendezési tervére vonatkozó elgondolásukban is. És mindezekből a törekvésekből még határozottan kicseng a tudománynak egyoldalúan műszaki, sőt egyoldalúan építészeti felfogása, amivel szemben a tények, az új kormányprogram, Nagy Imre akadémikus elvtársnak az 1954. évi nagygyűlés megnyitó beszédében elhangzott szavai is arra utasítanak, hogy a gazdasági szempontokat elhanyagolni nem szabad és ezek elsődleges szerepét alárendelni nem lehet.

Ezért döntő, hogy Mendöl tanulmánya határozottan rámutat arra, hogy a termelési viszonyok szerepének elhanyagolása már a településföldrajz területén is helytelen. Nagyon helyesnek és jónak tartom éppen ezért azt a határozott

definíciót, amely szerint »a település bármely embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttese«.

Már most, ha ezt a megállapítást magunkévá tesszük, le kell szögezni azt is, hogy a definícióban foglalt három tényező: munkahely, lakóhely és embercsoport egymástól elszakítottan soha sem vizsgálható, és itt kapcsolódik be a településföldrajzon keresztül a közlekedésföldrajz döntő szerepe.

Úgy hiszem nem szükséges azon vitatkozni, hogy minden település döntő problémái abból származnak, hogy a munkahelyek és lakóhelyek eloszlása milyen és az ezek közötti összeköttetés miként alakult, illetőleg miként alakítható ki.

Ugyanakkor le kell szögezni azt is, hogy a települések jellegmeghatározói sohasem lehetnek a lakóhelyek, hanem a települések jelleg-kialakításában a döntő szerepet a munkahelyek töltik be. Ez egyszerű és világosan érthető, ha a falusi települést, a mezőgazdasági települést a városi településsel hasonlítom össze. Bár a falu és város közötti ellentét felszámolása folyamatban van és bizonyos területein a földnek — a Szovjetunióban — bizonyos mértékben már meg is szűnt, nem vitatható, hogy a falu sajátos termelési módszere más formában kívánja kialakítani a települést magát, amelyben a termelésmódnak megfelelő útvonalakra, udvarokra, szabadonálló beépítésre stb. van szüksége. Ezzel szemben a város, amely elsősorban ipari tevékenységet folytat, kis területen is ugyanolyan eredményt tud biztosítani és éppen ezért zsúfoltabb együttlélést hoz magával.

Nem volt helytelen az a definíció, amely szerint a város centripetális, a falu centrifugális hatást kifejtő erők sajátos településrendszerét nyújtja. A munkahelyeknek egy területen való tömörülése csak az ipar vonalán következhetik be kifejezetten, amiből azonban az következik, hogy az ipari területek jelentik a döntő kérdést a városon belül és ezeknek csak másodlagos eredményei a lakóterületek. Az ipar vonzása annál nagyobb, minél elszórtabbak a lakótelepülések a munkahely körül és annál inkább növekszik, minél inkább munkaerő-igényes iparok dominálnak. Ez pedig döntő tétel a hazai településtudomány szempontjából, ahol a tudomány művelőinek abból kell kiindulniok, hogy Magyarországon a munkaerőigényes iparok területi elhelyezkedésének követelményeit kell elsősorban és határozottan kielégíteni.

Ezért helyes Mendöl tanulmányának az a megállapítása, amely megint elvileg foglal határozottan állást amellett, hogy a településjelenségek fejlődésében a termelési mód fejlődésének van döntő szerepe.

És itt vitába kell szállni a hazai településtudományban kialakult módszertani szempontokkal, amely szerint a lakóterületeket a munkahelyektől mereven és következetesen el kell választani, nem számolva azzal a ténnyel, hogy munkaerőigényes iparaink általában nem zavarják a környező lakóterületet és sehol másutt nem biztosítható olyan mértékben munkahely és lakóhely egymáshoz való közelségének biztosítása, mint éppen a magyar városokban, ahol döntő súllyal a munkaerőigényes iparok településfoltjait találhatjuk.

Mi származott abból, hogy a településtudományban a munkahely szerepe másodlagos fontosságot kapott és a termelés ténye csak mint a lakáskérdések kiegészítője szerepelt?

Ebből az következett, hogy a városon belüli közlekedési kapcsolatok megoldásának kérdése egyre nehezebbé vált. Éppen ezért a település és közlekedés kölcsönhatásának vizsgálata a településföldrajz egy speciális ágazata, amelynek eredményei leginkább gyakorlati megvilágításokat biztosíthatnak, és aminek

révén a tudomány és gyakorlat kapcsolatát fokozottabban előbbre vinni lesz lehetséges.

Helyes, hogy a településföldrajz két vizsgálati körét Mendöl tanulmánya határozottan leszögezi, nevezetesen a funkciók és a velük kapcsolatos életjelenségek vizsgálati körét. Kívánatos lenne, ha a településtudomány is magáévá tenné ezt a definíciót és nemcsak a funkciók vizsgálatával foglalkoznék, hanem az életjelenségek fontosságát is felismerné. El nem hanyagolható elvi szempont kell hogy legyen a településtudomány keretében az a tétel, hogy a város és általában minden település nem folt, műszaki adottságok sorozata, hanem számottevő embertömegeknek munka- és lakóhelye, amelyen belül az élet ezernyi különös és általános szükségletét kell jól megszervezett formában kialakítani és biztosítani. Végeredményében éppen ezen munkával lehetséges az életszínvonal növelését biztosítani. A város gazdasági berendezéseivel a városlakó naponta és állandóan érintkezik, ennek minden hibája és nem kellő kiépítettsége a mindennapi életben jelentkezik és végső fokon hátráltatóan hat ki magának a termelésnek folyamatára is, ezért jelent új és fontos területet a településtudomány egészén belül a városgazdálkodás.

Mendöl tanulmánya e tekintetben is határozott állásfoglalást jelent. Meghatározza, hogy »a települések funkcionális és arculati fejlődését a termelőerők és a termelési viszonyok egymással dialektikusan összefüggő fejlődése határozza meg«. A településtudomány vonalán eddig egy ilyen megállapítás nemcsak hogy nem érvényesült, de még el sem hangzott.

A településföldrajznak kétségen kívül rendkívül komoly szerepe van a településtudomány keretében, de ezen messze túlmenően a népgazdasági tervezés egész vonalán. Amíg a népgazdasági tervezés zömmel ágazati vonalon halad, addig a településtudománynak kell elvégeznie azt a munkát, amely a különböző népgazdasági ágazatok egymással való koordinálását területi vonalon érvényesíti és szerepe ezért rendkívül komoly. Sehol nem kell annyira érvényesülnie a szocializmus építése tudományos elméletének, mint a településtudomány területén, ahol a legdöntőbb kérdés a termelőerők szocialista módon történő elhelyezése. Milyen sok kár keletkezett abból, hogy ezeket a szempontokat eddig nem vették elég komolyan és a településtudomány módszertani vitáiban elvesztett a gyakorlati ténykedés fontos munkája. Minden beruházásunk hatékonysága attól függ, hogy azt hol helyezzük el. Az egész népgazdaság egységét biztosító termelési folyamat területi kialakítása számottevő önköltségsökkentést eredményezhet a termelésben, ez pedig döntő módon hat ki az életszínvonal növekedésére. Többet jelent egy üzem jó elhelyezése, mint az üzemben belüli termelési folyamatnak megjavítása. A helyes kapcsolatok kialakítása, a felesleges szállítások kiküszöbölése, a helyi nyersanyagok felhasználásának döntő kérdése mind-mind a településtudomány keretében biztosítható, és ehhez az összes vizsgálatokat kizáróan legjobban a földrajz tudja szállítani. Ezért helyes az a megállapítás, hogy a településtudomány komplexumának kérdésében együtt kell dolgozni a különböző szakágazatok képviselőinek annak érdekében, hogy a szocializmus építéséhez gyakorlati eredményeket biztosíthassunk. Örvendetes, hogy hazai földrajztudományunk határozottan állást foglalt e kérdésben és tevékenyen közre akar működni ebben a nagy munkában. Korábban felvetett gondolataim határozott megtermékenyítő eredményei már jelentkeznek.¹

¹ Dr. Ruisz Rezső: A gazdasági földrajz szerepe a városrendezésben. Megjelent: Földrajzi Értesítő 1953. évi 4. számában.

Vigyázni kell azonban arra, hogy ez az együttműködés ne szakadjon metodikai vizsgálatokra olyképp, hogy közben a gyakorlati kutatómunkát elhanyagoljuk. A gyakorlati kutatómunkálatnak az elméleti kérdések tisztázásával egyidejűleg kell folyni, mert kisebb hiba, ha a helyesen megfogalmazott elméleti állásfoglalások mellett egyelőre módszertanokkal botladozunk, de gyakorlatilag a településtudomány már eredményeket hoz.

MARKOS GYÖRGY

Az előadás és a hozzászólások szövegét nem ismertem előre, csak az itt elhangzottak alapján, és ezért talán kissé rendszertelenül szólok hozzá.

Úgy gondolom, hogy az Akadémiai Nagyhét keretében nem kell okvetlenül arra szorítkoznunk, hogy az előadó vagy a hozzászólók fejtegetéseit boncolgassuk, hanem kissé tágabban is felvethetünk olyan elvi kérdéseket, amelyek a szóbanlévő témákat érintik és további megvilágításukat elősegítik.

Tudományrendszertani kérdéssel kezderém: hogyan viszonylik a településföldrajz és a gazdasági földrajz egymáshoz és az egyéb társadalmi jellegű földrajzi diszciplínákhoz és van-e társadalmi földrajz?

Véleményem szerint igen helyes Mendöl elvtársnak az a meglátása, hogy itt olyan tágabb egységet kell keresnünk, mint amilyent a természeti földrajz jelent, amelynek részdiszciplínái — morfológia, klimatológia és így tovább — ugyan önálló tudományok, de mégis egy nagyobb egységbe tartoznak. A településföldrajz-tudós akkor lehet igazán geográfus, ha társadalmi földrajzot művel, tehát minden vonatkozásban vizsgálja a maga problémáit éppen úgy, mint ahogyan egy morfológus akkor morfológus, és akkor végez igazán alapvető tudományos munkát, ha földrajzos is. Más szavakkal kifejezve: az ember azáltal természeti földrajztudós, ha — akár morfológus, akár klimatológus — mindig szem előtt tartja a természet megbonthatatlan egységét, ugyanúgy, mint ahogyan a másik diszciplína-csoportnál szem előtt tartjuk a társadalom teljes egészét.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk a történelmi tényekről. A tudományok rendszere nem okvetlenül kerek egész, nem egy logikai épület, amelyet a kizárólag tiszta logika szempontjai szerint építünk fel. A tudomány a társadalmi tudatformákhoz tartozik, amelyek fejlődnek és alakulnak a gazdasági alap szerint. A tudományok osztódás útján szaporodnak: a fejlődés folyamán az egyik tudomány kiválik a másiktól; minden tudományból számos további tudomány válik ki, amely először csak a maga alaptudományának diszciplínája, majd önállóságot kap azáltal, hogy olyan módon határolja el tárgyát és módszereit, hogy az már több, mint valamely tudomány alárendelt ágazata — diszciplínája: valóban önálló tudomány.

Ilyen értelemben tehát — azt hiszem — ma még nem beszélhetünk — mint az összes társadalmi vonatkozású földrajzi tudományágakat összefogó tudományról — a társadalmi földrajzról. Ennek alapján az a földrajztudomány, amely marxista, dialektikus materialista módon fogalmazza meg a mondanivalóját: a gazdasági földrajz. Ennek keretében van a Szovjetunióban településföldrajz és népességföldrajz, amelyek azonban idővel szükségszerűen ki kell hogy kerüljenek a gazdasági földrajz keretéből — gyámsága alól és önálló tudományokká kell hogy váljanak.

Mi Magyarországon büszkék lehetünk, hogy ezen a téren igen jelentős lépést tettünk előre, azonban az a lépés, amelyet tettünk, ma még nem jogosít fel arra, hogy már most egyenlőségjelet tegyünk a társadalmi földrajz keretében értékben gazdasági földrajz, településföldrajz és népességföldrajz közé. A cél-nak természetesen annak kell lennie, hogy az egyes részdiszciplínák valóban önálló tudományokká váljanak.

Más kérdés, hogy amikor a tudomány szorosan kapcsolódik a társadalom anyagi életének fejlődéséhez, ugyanakkor arra kényszerül, hogy a maga rendszerét is kikerekítse, kiegészítse, úgy, hogy abban a rendszerben ellentmondások, torzulások ne következzenek be.

A módszer, ahogyan kialakítjuk egy ilyen új tudományágnak a rendszerét, nyilván nem is lehet más, mint amelyet Mendöl elvtárs itt felvázolt: az eddig meglévő tényanyag, az eddigi tudományos munka kritikai átértékelése és ennek a kritikai átértékelésnek egybehangolása a szocializmus építésének tapasztalataival, gyakorlati feltételeivel.

Ez az, amit hiányolok Mendöl professzor előadásában: — túlságosan is csak tudományelméletileg fogta meg a dolgot, nem hozott a magyarországi szocialista építés gyakorlatából olyan példákat és tanulságot, amelyek bővebben, meggyőzőbben illusztrálták volna fejtegetéseit.

Ami a településföldrajz célkitűzéseit illeti, véleményem szerint minden tudományra áll az, hogy: először jön a vizsgálat és a leírás, utána az elemzés. De ez nem lehet öncélú — ahogyan Mendöl elvtárs is mondja —, nem lehet objektivista, hanem szem előtt kell tartani a gyakorlati feladatokat. Nem kell rögtön szük praktícizmusról beszélni akkor, ha az ember a településföldrajz legfontosabb feladatául azt jelöli ki, hogy segítsen hozzá az igen bonyolult magyarországi települési problémák megoldásához.

Ruisz elvtárs azt mondta, hogy nem helyes a települési típusokat skatulyázni. Tökéletesen egyetértek vele. Azokkal az elvtársakkal, akikkel ő innen par distance polemizál, nekem is voltak vitáim. Azt követeltem, hogy nézzük meg a magyar valóságot, a feladatokat, és ezekből alakítsuk ki kategóriáinkat és a tennivalókat.

Nyilvánvaló, hogy a lakótelepülés és a közlekedés szoros kapcsolatban van egymással, egyik kiegészítheti, sőt helyettesítheti a másikat.

Mindjárt egy példával is szolgáltathok.

Ennek kapcsán kérdelem Mendöl elvtársat, nem kellene-e meggondolni a mai gyakorlat alapján a település definícióját is, mert a gyakorlat ma azt mutatja, hogy a lakóhely és a munkahely nem egység, legalábbis nem mindenütt, sőt ma már ott tartunk, hogy ez a »nem egység« kezd tipikussá válni.

A legtöbb új szocialista nagyüzemünk és fejlődő szocialista városunk munkaerősükségletét 20—30—50 kilométer távolságból toborozza, onnan járnak be a munkások. Például az egész borsodi kooperációnál, Kazincbarcikánál és az összes sajóvölgyi bányáknál azt találjuk, hogy a munkások, a bányászok túlnyomó része falvakból jön be. A falu megmaradt falusi jellegű településnek, de a népesség, amely benne él, bányász. Talán érdekes volna olyan irányú vizsgálatot folytatni, hogy mennyit termel ez a falu *mint falu* és mennyit *keresnek* a faluban lakó bányászok, mint bányászok. Azt hiszem a bányászok készpénzkeresete lényegesen magasabb, mint a falu lakosainak mezőgazdaságból eredő keresete.

Ha most felvetjük azt a kérdést, centrálisan telepítsük-e le a népességet a borsodi kooperáció üzemei köré Kazincbarcika városban, vagy pedig találjunk

egy olyan megoldást, amely alkalmas arra, hogy a környéken elszórt kis borsodi falvak megmaradjanak a maguk lényegesen higiénikusabb, de továbbfejlesztendő formái között és megtartsuk azt a szisztémát, hogy a munkások továbbra is rendszeresen bejárjanak a városba, akkor ez felveti a település és a közlekedés összekapcsolásának problémáját. Valószínű, hogy valamilyen »is—és« megoldásra kell törekednünk. Van bizonyos centrális települési mag, de nagyon hasznos volna, hogy a falvak népe olyan módon kapcsolódjék be az iparba, hogy ez a rendszeres bejárás fennmaradjon, mert ez a falu kulturális és gazdasági színvonalát emeli, ezzel hozzájárul a város és a falu közötti lényeges különbségek eltüntetéséhez. (Az ellentét Magyarországon a felszabadulás tényével már megszűnt, tehát nem érdemes itt ellentétről beszélni.)

Ezzel kapcsolatban szeretnék áttérni a Kádár elvtárs által felvetett hármas feladatra.

Én némi veszélyt látok abban, ahogyan Kádár elvtárs a felvetett problémákat megformulazza. Először is szögezzük le, amit az előbb mondtam: a város és a falu között *ellentét* Magyarországon már *lényegileg* nincs. Sajnos vannak *igen lényeges különbségek*, és a kérdést is e szerint kell megformulázni.

A másik két kérdés — Christaller és Thünen elméletének hasznos vonásai — összetartozik. Hozzátehetnők még, hogy meg kellene vizsgálni Alfred Weber települési elgondolásait, telephely-teóriáját, amelyet később Ritschl még tovább fejlesztett. Annakidején még egyes szovjet tudósok is hangsúlyozták, hogy Weber és Ritschl mintegy paralelnak számítanak a marxizmushoz képest, mert »absztrakcióval« dolgoznak és ezzel próbálják a valóságot megvilágítani. Ezzel szemben Marxnak nem egy művében látjuk, hogyan kell tényleg a valóságból absztrahálni.

Az első fázis: megtenni az utat először »felfelé« a tények összegyűjtésével és az esetlegességek egyre fokozottabb kiküszöbölésével mindaddig, amíg az általános kép van előttünk. Ezután innen megtenni az utat visszafelé: az általános megvilágításában a konkrét megvilágításához.

Marx azt mondja, olykor úgy néz ki a dolog, mintha egy a priori konstrukcióról volna szó, holott nem erről van szó, hanem egy dialektikus menetről először fel a konkrétól, az egyestől az általánosig, és onnan visszafelé: az általánostól a konkrétig.

Szerintem sem Christaller, sem Thünen, sem Weber, sem Ritschl nem ezt csinálja, hanem ugyanolyan skatulyákat csinálnak, amelyeneket Ruisz elvtárs említett és amelyeneket Magyarországon ma egyes településtudományi szakembereink csinálnak, úgy, hogy felvetnek bizonyos a priori kategóriákat, és ezekbe próbálják beleygőmszölni a valóságot.

Véleményem szerint nem helyezkedhetünk arra az álláspontra, hogy a burzsoá tudományt mint gyermeket a fürdővízzel együtt kiöntjük, de nagyon óvatosan kell hozzányúlnunk ehhez a kérdéshez, egyrészt azért, mert Weberék kizárólag a kapitalista viszonyokat tartják szem előtt, sőt ezeket is idealizálják és abszolutizálják. Igen-igen kérdéses, alkalmazhatók-e ezek a szocializmus építésének viszonyai között. Tehát meg kell vizsgálni, van-e ezekben az elméletekben valami reális mag és az mennyire használható fel — ma.

Még egy kérdés merül fel. Nyilvánvaló, hogy vannak általános érvényű törvényszerűségek és vannak szűkebb érvényű törvényszerűségek. Ha megvizsgáljuk, hogy mik az általános törvények és mik az annak alárendelt törvényszerűségek, akkor helyes képet kaphatunk a burzsoá településföldrajz anyagának vizsgálatából, feltéve, hogy az adott magyar valóságot, a szocializmus építésének problémáit nem tévesztjük szem elől.

VÁLÓCZY LÁSZLÓ

Az elhangzott előadásból és a hozzászólásokból úgy tűnik számomra, hogy a lakóhely és a munkahely kettéválását — mely jelenleg sokhelyütt általános — a jövőbeli településfejlesztés egyik elfogadható formájának tartják. Erre példát is hoztak fel a sajtóvidéki bányaterületről. Véleményem szerint — bármennyire is tökéletesedik a közlekedés — ez a megoldás semmiféle formában nem ideális, mert az utazás részben fárasztja a dolgozókat, részben pedig értékes órákat von el a pihenésre és művelődésre szánt időből.

PÉCSI MÁRTON

Mint természeti-földrajzos szólok hozzá nem is magához Mendől professzor előadásához, hanem a gazdaságföldrajzi tudományok osztályozásával kapcsolatban Markos elvtárs hozzászólásához.

Az elmúlt évben Mendől Tibor tartott egy vitaindító előadást a Földrajzi Főbizottságban. Ez alkalommal javaslatot tett a gazdasági földrajz, a településföldrajz és a földrajznak a társadalomtudományokhoz tartozó egyéb ágainak osztályozására. Javaslatában az előbb említett földrajzi tudományágaknak társadalomföldrajz összefoglaló nevet adott.

Az Akadémiai Nagyhét közös előadásain Fogarasi akadémikus tartott igen komoly és mélyen megalapozott előadást a tudományok rendszerezéséről. Az előadásában a földrajz osztályozásáról is szó volt, melyet nekünk is figyelembe kell venni. Az előadásból világosan kiderült, hogy a burzsoázia a maga tudományos munkássága során osztályozta a tudományokat, de a maga szemléletének megfelelően. Nálunk a burzsoá rendszerezés miatt jelenleg sok a vita és nehézség különösen a határ- és a komplex-jellegű tudományok területén. Ahogy Fogarasi akadémikus felvetette, immár elérkeztünk oda, hogy újólág, marxista szempontból, dialektikus szempontból osztályozzuk a kialakuló szocialista tudományágakat. Az ő előadásával kapcsolatban merült fel bennem az a gondolat, hogy igenis osztályozhatjuk és kell is osztályoznunk a földrajztudományt, elvileg rendeznünk kell az egyes földrajztudományoknak egymáshoz való viszonyát, helyzetét.

Fogarasi akadémikus meg is állapította, hogy a földrajz komplex tudomány, mert egyik része a természettudományokhoz, másik része a társadalomtudományokhoz tartozik. Ha mi a természettudományokhoz tartozó természeti földrajzban beszélünk geomorfológiáról, talajföldrajzról, növényföldrajzról, éghajlattanról és így tovább, miért ne tehetnénk meg azt, hogy a gazdaságföldrajzot, a településföldrajzot, népességföldrajzot, és egyéb társadalomtudományokhoz tartozó földrajzi tudományokat is egy gyűjtőfogalommal társadalomföldrajz néven kössük össze.

Nem tudom most megítélni, hogy ez a komplex megjelölés helyes-e vagy valami új fogalmat kell keresnünk, de abban biztos vagyok, hogy nem kell semmiféle újabb fejleményeket megvárni — mint azt Markos elvtárs ajánlja —, mert már elérkeztünk odáig, hogy döntsünk a földrajztudományok osztályozásának régóta vajdó kérdésében.

Van e kérdésnek ugyanis egy sürgető oldala is, nevezetesen a fiatal gazdaságföldrajzosok nem mernek a településföldrajzzal foglalkozni, nem tudják, hogy földrajz-e vagy sem, van-e gyakorlati haszna avagy sem. Az elhangzott

előadásból és hozzászólásokból erre a kérdésre egyértelmű pozitív választ kapott minden jelenlévő. Tehát e tudományág fejlődése és a tudományos káderek utánpótlása szempontjából tisztázni kell ezt a kérdést. Igen komoly jelentősége ennek a mai előadásnak, hogy a településföldrajz alapvető kérdéseit felvetette, mert több fiatal gazdaságföldrajzos azt gondolja, hogy a településföldrajz burzsoá tudomány, amelyet a szocializmus építésében egyelőre félre kell tenni, mert megállapításai burzsoá megállapítások. Vannak ilyen nézetek és ezeket azért vettem fel, hogy megszüntessük, kijavítsuk. Szeretném megegyeszer leszögezni: elérkezett az ideje annak, hogy a társadalomtudományokhoz tartozó földrajzi tudományok között megszüntessük a bizonytalanságot azok egymáshoz való viszonyában stb.

Nem lényegbe vágó Markos elvtársnak az az ellenérve az előbb vázolt osztályozási mód ellen, hogy gazdasági földrajz és településföldrajz nem egy még nem lehet egyenlőségjelet tenni, mivel fejlettségben, fontosságban nem egyrangúak. Lehet egyenlőségjelet tenni geomorfológia és talajföldrajz közé hazánkban? Éppen Markos elvtárs tudja legjobban, hogy nem.

Ha ezt a problémát megnyugtatóan megoldjuk, többen mernek és fognak foglalkozni a településföldrajzzal. Ami a tudomány és a népgazdaság számára csak előnyös lesz.

KISS ISTVÁN

A műszaki tudományok tegnapi osztályülésén ragyogó előadást hallottunk az országos vízgazdálkodási kereterről, mely az Akadémia kezdeményezésére, támogatásával indult el és jutott el a befejezésig. Az ad ennek különös jelentőséget, hogy jelenleg, a második ötéves terv megalapozásánál — amint a harmadik Pártkongresszus anyagából is kiderül — minden vonalon a tervezés tudományos fokozására van szükség, így a területi tervezés terén is.

Javasolom, hogy az Akadémia — mivel az idő sürget — lépjen fel kezdeményezőleg az országos településfejlesztési keret terv kidolgozásában is.

Továbbiakban volna egy kiegészítésem a település definíciójához. Egyet-értve azzal, hogy a település egy embercsoportnak, a munkahelynek és a lakóhelynek térbeli együttese, az együttes helyett együttélést mondanék, mert az együttélés kifejezi az idő-coefficientst is, a folyamatosságot. A települések tulajdonképpen a napi együttélések térbeli egységei, a néhol jelentkező kivételektől eltekintve. A különböző nagyságrendű régiók — vagy a magam régi kifejezését használva: tájak — szintén ugyanilyen együttélések, csak nem napi intenzitásúak.

MENDŐL TIBOR válasza a hozzászólásokra

Mindenekelőtt őszinte hálával köszönöm a hozzászólásokat, amelyeknek jelentékeny hányada megerősített eddigi felfogásomban. A hozzászólások részben olyanok voltak, amelyek akceptálták azt, amit elmondottam, részben olyanok, amelyek kiegészítették gondolataimat, részben pedig olyanok, amelyek azokon túlmenően olyan kérdésekre is rámutattak, amelyeket talán kevésbé érintettem.

A hozzászólók általában szinte egyöntetűen hangsúlyozták a gyakorlati problémák fontosságát, hangoztatták, hogy elsősorban a gyakorlati kérdéseket

kell elővennünk. Valamennyi hozzászólóval tökéletesen egyetértek ebben a tekintetben. Lehetséges, hogy előadásomból ez nem derült ki elég élesen. Ha ez így van, akkor nagyon hálás vagyok azért, hogy éppen a hozzászólók emelték ki azt, amivel teljesen egyetértek.

Ami Kádár elvtárs hozzászólását illeti, teljesen akceptálom azt az álláspontját, hogy fokozott figyelemmel kell kísérnünk a területtervezés eredményeit. Valóban, teljesen igaza van, és abban is igaza van, hogy a gyakorlati munkát, amellyel az ország építését szolgáljuk, az elméleti kérdések tisztázásával párhuzamosan kell folytatnunk, valóságos versenyfutásban kell ezt csinálnunk.

Teljesen igaza van ebben, s ehhez még azt lehetne hozzátenni, hogy bizonyos mértékig valamennyien máris ezt tesszük. Ezt teszi maga Kádár professzor is, az ő intézete is nagyon értékes, szép munkát végez Debrecenben. Nem akarom felsorolni azokat a munkákat, amelyeket már eddig végzett, csak utalok arra, hogy szép eredményeket ért el éppen egy olyan gyakorlati feladat megoldásával kapcsolatban, amelynek fontosságára Kádár kartárs rá is mutatott, nevezetesen városainknak különböző terményekkel, tejjel, zöldséggel való ellátásával kapcsolatban. Prinz professzor Szegeden szintén nagyon értékes munkát folytat, amelynek megvan a maga gyakorlati haszna.

Mi is ugyanezt csináljuk Budapesten. Folytatunk egy régebben megkezdett vizsgálódást Magyarország települési állományának fejlődésére vonatkozólag, s ezt a vizsgálódást konkrétan, a jelenlegi feladatok szempontjából igyekszünk felhasználni. Nem árulok el titkot, ha egy másik vizsgálatról is beszélek, amelyben még csak az előmunkálatok folynak, ez pedig Budapest városföldrajzának feldolgozása.

Mindnyájan érezzük tehát, hogy a gyakorlati munkából is ki kell vennünk a részünket, ugyanakkor azonban szükséges az elméletnek részleteiben való kifinomítása.

Nagyon igaza van Kádár kartársnak abban, hogy nem lehet megvárnunk azt, amíg az elmélet apró kis részleteiben kifinomul és nem lehet azután rátérnünk a gyakorlati feladatokra. Ez helytelen lenne, de az az érzésem, hogy nem is tesszük. Valóban versenyfutásban vagyunk és ahogyan előadásomban mondtam, egyik munkánkkal a másikat csiszoljuk. Ha vizsgálataink során valamilyen konkrét eredményre jutunk, akkor azt felhasználjuk olyan értelemben, hogy az elméletet gazdagítjuk vele, ha viszont elméleti úton jövünk rá valamilyen tétel helyességére, akkor azt mindjárt kipróbáljuk a gyakorlatban is. Ez a kettős munka, vagyis az egyik fajta munkának a másikkal való párhuzamossága, egyiknek a másikkal való finomítása a jövőben még sikeresebben fog folyni, mint ahogyan eddig folyt, mert bizony eléggé a kezdetén tartunk.

Kádár kartárs megemlékezett — mint megvizsgálandó és tisztázandó problémákról — a burzsoá településföldrajzból származó néhány tételnek behatóbb vizsgálatáról és helytálló, vagy helyt nem álló részleteinek tisztázásáról. Így említette a Christaller-féle elméletet és a Thünen-féle elméletet.

Ami Christallert illeti, valóban érdemes foglalkoznunk nemesak Christallerrel, hanem az egész problémával, amely hozzá kapcsolódik. Meg kell jegyezni természetesen, hogy Christaller nézetei, abban a formájukban, ahogyan azokat alapvető munkájában kifejtette, ma már több oldalról is erős kritikát kaptak. Így példának okáért alig hinném, hogy egyrészt az ő telefonmódszere, másrészt az a hatszögös rend, amelyet a központi funkciójú helyek elhelyezkedéséből kiolvastak, nagyon igazolható lenne. Neefre hivatkozom, 1951-ben jelentetett meg ezzel kapcsolatban egy kritikai cikket. Leírja, hogy konkrét

vizsgálatokat folytatott Szászország területén, de egyáltalán nem sikerült felfedeznie a hatszöges rendet, és még kevésbé sikerült arra az eredményre jutnia, hogy a telefonmódszer segítségével a központi funkciókat össze tudjuk mérni egymással.

Mindenesetre Christaller alap gondolata figyelemre méltó és nem lehet eldobni. Christallert megelőzően ugyanis a városi központi funkciójú települések fekvésének csak természetiföldrajzilag megalapozott tényeivel foglalkoztak. Utalok a német Ortslage Verkehrslage vagy a francia »site« és »positicn« kifejezésekre. Ezek mind természeti-földrajzi tényekben gyökerező energiákra mutatnak rá. Tisztán ezekkel próbálták a városias jellegű települések eloszlását magyarázni.

Ez kétségtelenül determinista földrajzi szemlélet volt, ha nem is szándékosan determinista szemlélet, de mindenesetre ide vezetett, mert hiszen más tényezőket nem vettek figyelembe.

Christallernek az az érdeme, hogy azt a problémát vetette fel: mi lenne akkor, ha nem lennének ilyen természeti-földrajzi tényekben gyökerező energiák, s ebben az esetben a városias jellegű települések elcsúszlása mutatna-e valamilyen szabályszerűséget. Ő túllátott azon a felfogáson, hogy mindenütt ilyen természeti-földrajzi tényekben gyökerező energiák szabják meg az eloszlást, és rámutatott arra, hogy vannak egyéb tényezők is.

Ez helyes gondolat, mert hiszen végeredményben magát a városiasodást semmiképpen sem csak a helyzeti vagy helyi energiák hozzák létre; az egyszerűen a társadalmi fejlődés eredménye s a városiasodás a fejlettség bizonyos fokán bekövetkezik függetlenül attól, hogy a kérdéses terület homogén-e, vagy nem homogén. Christaller elképzelése még kissé misztikus. Valamilyen immanens erőt sejt a városokban, amelyek elemi erővel próbálnak érvényesülni, és valamilyen rendet hoznak létre. Ezt a misztikusnak tűnő elosztási rendet olyan módon próbálja mérni, hogy mértékegységnek a településnek telefonokkal való ellátottságát veszi. A bírálók általában tagadják, kétségbevonják, hogy ez jó módszer.

Elméletének másik része az, hogy egy hatszöges rendet vél kiolvasni a településekből, amelyet Versorgungsprinzipnek, ellátási principiumnak nevez és azt mondja, hogy a városias funkciójú települések hatszöges rendben helyezkednek el. A délnémet városok ezt az elméletet látszólag igazolják, ugyanakkor azonban más területeken nem igazolható ez az elmélet.

Ismétlem, mindaz, amit elmondottam, csak azt jelenti, hogy bár Christaller egész koncepciója a maga eredeti felépítésében tagadhatatlanul nagyon is erősen megbíráható és meg is bírálendő, az egésznek a magja azonban — hogy tudniillik a természeti-földrajzi tényezőknél túl van valami hatóerő, amely determinálja a központi funkciójú települések elhelyezését — egészséges. Aki azonban nem tud termelési viszonyokról, nem tud a termelőerők fejlődéséről, az nem fogja tudni megoldani a település kérdését telefonrendszerrel és hasonló tényezőkkel.

Feltétlenül egészséges azonban az a gondolat, hogy folytassuk ennek a kérdésnek a vizsgálatát, tehát próbáljuk megfogni azokat a sajátos törvényszerűségeket, amelyek a városias települések eloszlásában mutatkoznak. Ilyen értelemben teljesen egyetértek Kádár professzorral: továbbra is vizsgáljunk kell a kérdést, de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy nagyon komplex kérdés ez, és egykönnyen nem is fogunk dűlőre jutni.

Meg kell kezdeni a Kádár professzor által említett vizsgálatokat a települések és a közlekedési utak közötti kapcsolat tárgyában. Sok érdekes dolgot említett ezzel kapcsolatban. Természetesen ez csak egyik része a vizsgálatoknak.

Rátérek most arra a kérdésre, amelyet Markos elvtárs vetett fel: az ipari telephelyteóriák kérdésére. A legfőbb hiba, amely akár Alfred Webernek, akár más hasonló településteoretikusoknak koncepciójában megtalálható, megint azzal függ össze, hogy nem veszik figyelembe a termelési viszonyokat. Ezzel egyáltalában nem mondom újat, mert hiszen annakidején Baljak—Vaszjutin—Fejgin: *Ekonomicseskaja Geografija Sz. Sz. R.* című munkájában egészen világos kritikát kapott Alfred Weber. Jellemző, hogy sem a Weber-féle, sem a Thünen-féle telephelyteóriában egy szó sincs a gyarmati viszonyról, és arról, hogy a gyarmati viszony mást jelent a klasszikus kapitalizmus idejében, és mást a monopolkapitalizmus idejében. Az ipar elhelyezkedése pedig egészen más volt abban az időben, amikor nem volt tőkeexport, és más akkor, amikor tőkeexport van. Amint mindryáján tudjuk, korábban az volt jellemző a gyarmati fejlődésre, hogy ott kevés ipar volt, a nyersanyagot kivitték az anyaországba függetlenül attól, hogy a Weber által felsorolt tényezők kedvezőek voltak-e, vagy kedvezőtlenek. Az ipar fejletlensége egyszerűen a gyarmati viszonyból következett. Amikor a nyersanyagot az anyaországba vitték, nem volt ipar, amint megindult a tőkeexport, akkor egyszerre megindult az ipar fejlődése a gyarmatokon is.

Ha valaki ezt a kibontakozást figyelmen kívül hagyja, akkor értetlenül áll a jelenségek előtt, nem tudja megmagyarázni, mi az oka annak, hogy Indiában vagy Indonéziában vagy akármelyik más gyarmati területen ötven vagy száz évvel ezelőtt nem volt ipar, holott a nyersanyag- és a piacfeltételek nem különböztek a mostaniaktól.

Kétségtelen mindenestre, hogy a Weber-féle telephelyteóriát és a többi telephelyteóriát is alaposan meg kell vizsgálnunk, és ki kell hámozniuk belőlük az esetleg meglévő helyes gondolatokat. Teljesen igaz van Kádár professzornak, amikor ezt javasolja a thüneni elvvel kapcsolatban is.

A város és a falu különbségének problémája elég bonyolult kérdés. Egyszer voltam hátor ehhez a kérdéshez hozzászólni. Egyáltalán nem merem azt állítani, hogy a kérdést azon az ülésen dülőre vittem, csak azt akarom ezzel bizonyítani, hogy a kérdés engem is foglalkoztat. Ezekkel a kérdésekkel valóban célszerű foglalkozni.

Teljes mértékben igazat adok Kádár kartársnak abban is, hogy az általa felsorolt kérdéseket valóban meg kell vizsgálni, igazat adok neki abban is, hogy gyakorlati téren többet kell tennünk, mint amennyit eddig tettünk, és semmi esetre sem szabad arra az álláspontra helyezkednünk, hogy megvárjuk, amíg kiépül az elmélet apró részleteiben is, és azután megyünk gyakorlati térre. Ez egészen helytelen lenne.

Még azt szeretném megmondani, hogy az általa felsorolt problémákon kívül vannak még mások is, amelyek szintén megérdemlik a vizsgálatot. Arra gondolok, hogy Kádár kartárs az általa felsorolt három témánál nagyobb egységeket vesz figyelembe: nála a város, mint ilyen, szemben egy csomó faluval, a legkisebb egység. Ezeket a vizsgálatokat azonban ki kell terjesztenünk kisebb, »mikro-egységekre« is, mert a településföldrajz nem a várost és a falut tekinti a legkisebb egységnek, hanem a városon belül is talál egységeket, ott is van térbeli rend, térbeli eloszlás, ott is van funkcióknak térbeli elrendezése. Ezt is meg kell vizsgálnunk, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a Kádár kartárs által felsorolt problémák nem sürgősek.

Ruisz kartárs érdekes hozzászólásából azt emelném ki, amit a közlekedésről mondott. Ebben a vonatkozásban nagyon érdekesen egészítette ki

mindazt, amit magam próbáltam összefoglalni. A települések problémáinak körében a közlekedési problémák elsőrangú helyet foglalnak el: egy-egy településen belül is vannak közlekedési problémák. Végeredményben, ha a városnak és a falunak az elkülönülését a területi munkamegosztás jellegzetes tünetének tekintjük, akkor azt mondhatjuk: amióta a társadalom fejlődése során ilyen térbeli elkülönülés történt, attól a perctől kezdve van közlekedési probléma. Azt hiszem, ezzel mindent megmondtam, és ezzel talán még élesebben rávilágítottam arra: mennyire igazza van Ruisz kartársnak, amikor a közlekedés fontosságát hangsúlyozza.

Annak a kérdésnek részleteibe most nem mennék bele, amelyről Markos kartárs és részben Pécsi kartárs is beszélt, hogy tudniillik a településföldrajz, a gazdasági földrajz és a társadalomföldrajz hogyan függnek össze egymással, hogy melyik a nagyobb kategória és melyik a kisebb. Annakidején volt egy ülésünk, amelyen ezekkel a problémákkal foglalkoztunk. Én azt az álláspontot képviseltem, hogy igenis, van legalábbis perspektivikusan egy társadalomföldrajz és annak része a településföldrajz. Voltak, akik helyeselték ezt, voltak, akik nem helyeselték. Ha most belemennék ebbe a kérdésbe, akkor meg kellene ismételnünk az akkori ülést. Ott is órákhozott beszéltünk erről. Engedtessék meg, hogy ne foglaljak állást ebben a kérdésben, legfeljebb csak annyit mondok: az én véleményem az, hogy perspektivikusan valóban van egy társadalom-földrajz, annak része a gazdasági földrajz is és a településföldrajz is. Az, hogy ezek hogyan viszonylanak egymáshoz, talán nem annyira lényeges kérdés.

Abban teljesen igazat adok Markos elvtársnak, hogy előadásom túlságosan elméleti jellegű volt, és ezt egyik legsúlyosabb hibájának tekintem. A magyar gyakorlatból valóban kevés példát hoztam fel. Lehetett volna a példákat szaporítani, szívesen is tettem volna, de nem meintség, hanem magyarázatképpen azt hozom fel: féltem, hogy kifutok az időből.

Markos kartárs felvetette a település definícióját, és azt mondotta, hogy a lakóhely és a munkahely sok esetben nem egység, és ma éppen azt látjuk, hogy különböző ipari központjaink dolgozói részben nagy távolságokról járnak munkahelyükre. Én sohasem állítottam azt, hogy a település a lakóhely- és a munkahelyegységeknek teljesen zárt együttesét jelenti. Vannak esetek, amikor valóban zárt együttes a település: gondolok a középkori városokra és igen sok mai falura is. A középkorban védelmi szükségletből falakat emeltek a város köré, éles pereme volt a városnak, ellenben már a kapitalizmusban ezek a zárt együttesek sok esetben — természetesen — megszakadtak.

Én a települést elsősorban funkcionális jelenségnek érzem, s ezért azt mondom: egy város addig terjed, ameddig annak funkciói kiterjednek. A városnak vannak tehát előretolt szigetei, amelyek fokozatosan szűnnek meg, tűnnek el, halványodnak el. A perem határát sok esetben nem is igen tudjuk megmondani. Sokszor addig terjesztem ki gondolatban a város határát, amíg a város belseje és az illető határterület között megvan a szoros kapcsolat, és a határterületen is megvannak a város bizonyos funkciói — akár munkahely-, akár lakóhelyfunkciói. Lehetséges természetesen — sőt ez szükségszerűen így is van —, hogy ennek következtében a települések bizonyos mértékig ölelkeznek egymással. Egy városnak, amelynek van egy összefüggő nagy központi része, vannak szigetei is, ezek a szigetek pedig beleágyazódnak a falusias települések körébe. Ez nem lehetetlen, ez így is van. Előfordulhat, hogy munkahely és lakóhely egyformán a városhoz tartozik, noha a város belsejében elhelyezett

munkahelyekhez esetleg nagy távolságban, több tíz kilométerre fekvő lakóhelyek tartoznak.

Más kérdés az, hogy helyes-e vagy helytelen egy olyanfajta fejlődés, amely — hogy így mondjam — szórja és messzire elviszi a városi lakosságot a munkahelytől. Azt hiszem, nem lenne egészen dialektikus egy olyanfajta nézet, amely a priori előre határozottan kimondaná, hogy ez helyes vagy helytelen. Hogy mennyiben célszerű a lakóhelynek a munkahelytől való eltávolodása, azt egyebek között a közlekedés mindenkori fejlettsége szabja meg.

Gondoljunk arra, hogy a kibontakozó kapitalizmus idején, amikor a korábbi kis műhelyek helyett gyárak, a kis boltok helyett nagy áruházak, a kis hivatalok helyett nagy hivatalok létesültek, ugyanakkor a korábbi városi családi házak rovására megnőtt a bérházak száma, mert a megnövekedett munkahelyek megnövekedett lakóház-építményeket követeltek. El lehetett volna képzelni olyan fejlődést is, hogy ez a két jelenség nem köszönt be egymással párhuzamosan, vagyis elvben lehetséges az, hogy a nagyméretű munkahelyeken dolgozók továbbra is családi házakban lakkak.

Mégsem ez következett be. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy a városok funkciói túlgyorsan nőttek, s ezzel a növekedéssel nem tartott lépést eleinte a közlekedés fejlődése.

Voltak egyéb tényezők is, de most csak a közlekedést akarom kiemelni. Tessék elképzelni egy Budapest-nagyságú várost — Nyugat-Európában voltak már abban az időben ilyen nagyságú városok —, amelynek egész lakossága kertes családi házakban lakik olyan korszakban, amikor a közlekedés még fejletlen, amikor még nemhogy autó nem volt — amelyet még ma is kevesen használnak —, hanem villamos és autóbusz sem. Tessék elképzelni, hogy valaki a munkahelyére naponta a negyven kilométerről járjon be gyalog. Teljes képtelenség.

Amikor azonban az imént vázolt fejlődéssel némileg párhuzamba jutott a közlekedés fejlődése, amikor megszülettek a tömegközlekedés olcsó, gyors és biztos eszközei, akkor már más tendenciát látunk: a bérházak mellett megint kezdenek szaporodni a kertes családi házak, mert akár negyven kilométerről is be lehet járni a munkahelyre, ha a közlekedés elég sűrű, gyors és olcsó.

A mostani helyzetet, amikor egy szénbányaközpontba vagy más nehézipari központba még nagyobb távolságból is járnak be munkások, átmeneti helyzetnek tekintem. Ez már nem mondható ideálisnak. Kétségtelenül nem kellemes dolog órákat utazni a munkahelyre.

Bizonyos tehát, hogy a mostani állapot rendezést és segítséget igényel. Mégsem merném azt mondani, hogy 200 év múlva ne következzenek be ilyen helyzet. El lehet példának képzelné — ad absurdum víve a dolgot —, hogy 200 év múlva olyan olcsó és olyan gyors lesz a közlekedés, hogy 50 vagy akár száz kilométerről is tíz perc alatt beszállítják az embereket a munkahelyükre.

Erre a kérdésre tehát nem lehet a fejlődéstől elszakított, általános választ adni. Mamindezenesetre célszerűnek mutatkozik a munkahely és a lakóhely közötti nagy mozgásnak bizonyos mérvű korlátozása, mert a mai állapot kényelmetlen.

KOCH FERENC elnök zárószava

Az előadásnak és a hozzászólásoknak kétségtelenül egyik legjelentősebb érdeme az, hogy bátran, merészen nyúltak hozzá a burzsoá településföldrajzhoz. Bátran és merészen kellett hozzányúlani, mert nemesak Markos elvtárs,

hanem Kádár elvtárs is és valamennyien teljesen tudatában vagyunk annak, hogy ez igen nagy veszélyt rejt magában. Minthogy azonban nemcsak nép-gazdaságunkban vannak tőkés és feudális maradványok, hanem tudományunkban, a településföldrajzban is, ezért hozzá kell nyúlnunk ezekhez a kérdésekhez, és megfelelő marxista átértékeléssel ki kell hámoznunk a régi településföldrajznak olyan értékeit, amelyeket a szocializmus építése során fel kell és fel tudunk használni.

Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar településföldrajz múltja régi időkre nyúlik vissza. Györffy, Prinz, Mendöl, Teleki és mások valóban értékeset alkottak, s ha talán nem is a probléma egészében, de részleteiben feltétlenül sok hasznot hoztak tudományunknak.

Legyen szabad itt megjegyezmem, hogy érdemes lesz foglalkoznunk a közvetlenül a felszabadulás előtt megindult úgynevezett falukutatással. Igaz, hogy kétségtelenül bizonyos narodnyik szellemmel volt telítve, de ne felejtjük el azt, hogy abban az időben feltétlenül haladójellegű volt Elek Péternek, Kádárnak, Kiss Istvánnak, Kovács Péternek, Gunda Bélának és másoknak a munkája, amelyet tulajdonképpen éppen Mendöl kartársnak Szarvas feldolgozása indított el. Ezek a munkák sok olyan értéket rejtenek magukban, amelyeket érdemes kihámozni, s ezekkel foglalkoznunk kell.

Az is igaz — amint az előadásból is és a hozzászólásokból is kiviláglott, s amint arra különösen Pécsi kartárs élesen rámutatott —, hogy a településföldrajz a felszabadulás után bizonytalan helyzetben volt. Ennek egyik oka az, hogy ezen a téren a szovjet geográfiától kevesebb támogatást kaptunk azért, mert a szovjet geográfiának is éppen a településföldrajz az a része, ahol még önmagának is igen sokat kell tisztáznia. Ez természetesen nem jelenti azt, amire valamennyi felszólaló célzott, hogy megvárjuk, amíg a szovjet geográfia tisztázza ezeket az elméleti állásfoglalásokat, és csak azután merjünk megszólalni. Annál kevésbé jelenti ezt, mert nekünk sajátos, speciális kötelességeink is vannak ezen a téren, amelyeket csak a magyar településföldrajz tud megoldani.

Valamennyi felszólaló hangsúlyozta, hogy a településföldrajzi kutatásokat a legszorosabb kapcsolathoz kell hoznunk a településtudománnyal, illetőleg a telepítéssel. Éppen ezért, úgy gondolom, az is kívánatos lenne — már amennyire a kérdéviszonyok megengedik —, hogy a most folyó területi-földrajzi munkálatok keretében, amelyek elsősorban természeti és gazdaságföldrajzi vonatkozásúak, a településföldrajz is megkapja a maga méltó helyét.

Legyen szabad — mint elnöknek — Kádár professzor hozzászólására reflektálnom. Christallert illetően Mendöl kartárs részletesen kifejtette álláspontját, ehhez nem kívánok hozzászólni. Magam a felszabadulás előtt hosszú ideig foglalkoztam geográfiai vonatkozásban a Thünen-kérdéssel. Nekem is az a véleményem, hogy ezzel a kérdéssel ma is érdemes foglalkoznunk. Azt mindenesetre látjuk, hogy Christaller is, Thünen is éppen azáltal, hogy egy homogén területből indultak ki, lényegében véve elszakadtak a valóságtól, s ennek következtében már kiinduló pontjukban is idealista, metafizikus alapra helyezkedtek.

Ami mármost speciálisan a Thünen-kérdést illeti, ha azt újból elővesszük, akkor azt elsősorban a marxista földjáradékkal kapcsolatban kell megtennünk. Hiszen ma már nyilvánvaló előttünk — nem akarok részletekbe menni —, hogy az első számú különbözeti földjáradék az, amely megindítja a tőkés mezőgazdaság fejlődésének első fázisát, amely a tőkés mezőgazdaságot horizontális

irányban fejleszti ki, tehát nem teszi belterjesebbé — lásd az amerikai földművelés előretörését nyugat felé.

Ugyancsak a földjáradékkal hozható kapcsolatba az, hogy a kapitalista mezőgazdaság későbbi szakaszában a különbözőzeti földjáradék éppen azt hozza létre, hogy a mezőgazdasági területek egyrésze belterjesebbé válik, a tőkés fejlődés területileg összezsugorodik — például Anglia szántóterülete csökken —, de ezen az összezsugorodott területen belterjesebb, intenzívebb gazdálkodás alakul ki.

Igen sok értékes szempontot hozott felszínre Ruisz kartárs felszólalása, amelyben hangsúlyozta, hogy a településföldrajzi kutatásokban különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a közlekedési viszonyoknak. Véleményem szerint az a felfogása, hogy ne álljunk meg a metodikák szerkesztésénél, hanem gyakorlatilag dolgozzunk, helyes, marxista álláspont; azért az, mert hiszen a marxista dialektika szerint a gyakorlat és az elmélet a legszorosabb kapcsolatban van egymással. A gyakorlati kutatások fognak majd feleletet adni számos olyan elméleti kérdésre, amelyet a gyakorlat nélkül megoldani nem tudunk.

Az is bizonyos, hogy végre-valahára tisztáznunk kell a településföldrajz és a településtudomány feladatait, hatáskörét, és az eltérő álláspontokat összegeztetve közös álláspontra kell helyezkednünk.

A vita során felmerült egy olyan kérdés, amelyről már tegnap is szó volt. Kiss István elvtárs a településföldrajzot nagyobb mértékben kívánja a területi tervezés szolgálatába állítani; tegnap gazdaságföldrajzi vonalon hasonló eredményre jutott.

Az előadók és a hozzászólók számos problémát vetettek fel azzal a kéréssel, hogy a főbizottság foglalkozzék velük. Mint elnök, természetesen kötelességemnek tartom, hogy ezeket a problémákat a főbizottságnak akár a mai, akár egy későbbi ülésére hozzam, hogy ott megfelelő álláspontot foglalhassunk el.

Azt hiszem, kedves kartársak, mindnyájan azzal a tudattal megyünk el innen, hogy Mendöl kartárs előadása és a hozzászólások a magyar településföldrajznak igen fontos állomását jelentik azon az úton, amelyet a településföldrajznak a szocializmus építése során meg kell tennie és meg is tesz.

Amikor most hálás köszönetemet fejezem ki az előadó kartársnak és a hozzászólóknak igen értékes és tartalmas felszólalásaikért, bejelentem, hogy most 11 órakor Kardos László elvtárs tart előadást, amelyben a magyar falu szocialista fejlődésével fog foglalkozni néprajzi vonatkozásban. Úgy hiszem, ez a téma közülünk sokakat érdekel.

Ezzel a mai előadásorozatot földrajzi vonatkozású részét berekesztem.